

<https://jpll.ui.ac.ir/?lang=en>

Research on Mystical Literature

E-ISSN: 2476-3292

Document Type: Research Paper

Vol. 18, Issue 1, No.52, Spring & Summer 2024, pp. 107-128

Received: 23/07/2024

Accepted: 01/10/2024

Hekayat al-Salehin* as a Secondary Source in the Critical Edition of *Pand-e Piran

Tahmine Ataei Kachuei

Assistant Professor, Department of Encyclopedia of Literary Research, Persian Language and Literature Academy, Tehran, Iran
t.ataei@apll.ir

Mahmood Nadimi Harandi

Assistant Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Payame Noor University, Tehran, Iran
nadimi@pnu.ac.ir

Abstract

Pand-e Piran is one of the ancient Sufi texts that has twenty chapters and each chapter contains ten stories of pious people and ascetics. Matini 1979 edited and published this book based on a manuscript, but since the name of the mentioned book was not in that copy, the editor put the title "*Pand-e Piran*" on it. *Pand-e Piran* was translated into Arabic by an unknown translator before 1060 AH, and its title is "*Hekayat al-Salehin*". Since Haji Khalifa introduced a book in Farsi with the same name "*Hekayat al-Salehin*" and with the same structure, authored by Othman ibn Omar al-Kahf, in *Kashf al-Zonnun*, it is highly probable that the original name of *Pand-e Piran* was "*Hekayat al-Salehin*" and the name of its author was "Othman ibn Omar al-Kahf". Meanwhile, in the Indian subcontinent, Habib Rokn al-din Pahvari Qorayshi, who was unaware of the existence of the Persian original of the Arabic "*Hekayat al-Salehin*", translated it into Persian in 1060 AH. In the critical edition of *Pand-e Piran*, it is necessary to use "*Hekayat al-Salehin*" as a secondary source. Correct and significant variants of the Arabic text, especially in proper names, can help the editor in the critical edition of the Persian text.

Keywords: *Pand-e Piran*, *Hekayat al-Salehin*, Critical Edition, Secondary Sources.

Introduction

Pand-e Piran is one of the important sources of knowledge of the Sufis of the first century. By narrating many stories, it paints their image. This book was edited and published based on only one manuscript by Jalal Matini. The name of the book, the name of the author, and the date of authorship are not mentioned in its text. Inspired by the introduction of the book, the editor named it *Pand-e Piran* and knew it from the evidence of the fifth century. In the present study, while introducing the translation of *Pand-e Piran* in Arabic called *Hekayat al-Salehin*, we have tried to critically edit some of

* Corresponding author

Ataei Kachuei, T., & Nadimi Harandi, M. (2024). Hekāyāt al-Sālehin as a secondary source in the critical edition of *Pand-e Pirān*. *Research on Mystical Literature*, 18 (1), 107-128.
2476-3292 © The Author(s).

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

10.22108/jpll.2024.142233.1849

the errors in the text of *Pand-e Piran* based on it and other secondary sources.

Review of Literature

Pand-e Piran is based on the manuscript preserved in the British Museum under the number 3207 editions and published in 1979. This version has a colophon in a script different from the script of the text, and for this reason, Charles Rieu viewed it to be an addition and considered the writing of that version to be possible in the 13th century AD (Rieu, 1895, p. 248-249).

From that time until now, even though nearly half a century has passed, no research has been published to solve the problems of *Pand-e Piran*, except for an article published by Sadeghi (2017) entitled *Pache-ye Rikhte, An unknown compound in Pand-e Piran*. The author tried to find one of the words of *Pand-e Piran*, which remained unknown to its editor, i.e. the word "rikhte".

In addition, three articles have been published about the investigation of the sources of *Pand-e Piran* which are: 1) *A study in identifying the sources of the work Pand-e Piran* by Khezeli and Sabzianpour (2015), 2) *The etymology of stories of ascetics and Sufis of the first and second centuries AH. Case study: Pand-e Piran* by Khezeli and Sabzianpour (2016), and 3) *Digging into the Arabic sources of stories of ascetic and ascetic women in the book Pand-e Piran* by Khezeli and Mohammadi Raigani (2016).

Methodology

In the critical editing of texts, besides the copies, it is also necessary to use secondary sources. One of the most important secondary sources in the editing of texts that have been translated into another language shortly after their creation, especially when the translation is accurate and literal, is their old translation. On the other hand, because in any translation, usually proper names (such as the names of persons and places) are directly transferred from the source text to the destination text, using old translations is very efficient, especially in editing proper names. In addition, it can be an efficient guide for the editor in detecting omissions or additional parts of the versions. In *Pand-e Piran*, which was printed based on only one copy, despite the great care of the editor, there are many mistakes in the text, especially in the proper names. However, *Hekayat al-Salehin* is a great advantage in the work of correcting *Pand-e Piran*, and its use as a secondary source is of great importance, because the manuscript used by the translator was probably old and authentic, and this book was accurately and literally translated. The provision of examples of errors made in *Pand-e Piran* and their editing, considering *Hekayat al-Salehin*, confirms the importance and role of the stories of *Hekayat al-Salehin* in the editing of *Pand-e Piran*.

Results

Hekayat al-Salehin is a work in Arabic, consisting of twenty chapters, each chapter containing ten stories of pious people and ascetics. We have no information about its manuscript and we have access to an image of its lithography. Through a comparative analysis of the structure and content of *Hekayat al-Salehin* and *Pand-e Piran*, we came to the conclusion that *Hekayat al-Salehin* and *Pand-e Piran* are equal to each other and surely one is a translation of the other. Only the name of the book and its structure are mentioned in the short introduction to *Hekayat al-Salehin*. However, the name of the author or translator and the time of its composition or translation are not known. The oldest information obtained about this book dates back to 1060 AD. In that year, Habib Ruknuddin Pehvari Qurayshi in the Indian subcontinent translated the stories of the Prophets into Persian. On the other hand, Haji Khalifa has also mentioned a book with the same name, topic, and structure in *Kashf al-Zonnun*, but in Persian language.

Apparently, due to the similarity of the name and structure of the Arabic *Hekayat al-Salehin* with the Persian *Hekayat al-Salehin* by Othman ibn Omar al-Kahf, some scholars such as Edward Edwards, Charles Ambrose Storey, and Aref Naushahi in the introduction to the lithograph of the Arabic *Hekayat al-Salehin* have considered it a translation of the Persian *Hekayat al-Salehin* by Othman ibn Omar al-Kahf. In our opinion, *Hekayat al-Salehin* is a text that has been translated from Persian to Arabic for the following reasons: 1) The prose style of *Hekayat al-Salehin*, 2) Linguistic differences in the prose of *Hekayat al-Salehin* with the same sayings and stories in ancient Arabic sources, and 3) Records of the translation of Sufi stories from Persian to Arabic. Since *Pand-e Piran* has the same structure as the book of Othman ibn Omar al-Kahf, and on the other hand, the title of its Arabic translation is *Hekayat al-Salehin*, it is clear that *Pand-e Piran* is actually the same as *Hekayat al-Salehin* by Othman ibn Omar al-Kahf.

Considering the results of the present study, it can be concluded that:

- 1) *Hekayat al-Salehin* is an Arabic translation of *Pand-e Piran*.
- 2) The name of the translator and the exact date of the translation of *Pand-e Piran* into Arabic are not known, but it was definitely before 1060 AH.
- 3) The original name of *Pand-e Piran* was *Hekayat al-Salehin* and its author is Othman ibn Omar al-Kahf.
- 4) In the Indian subcontinent, Habib Ruknuddin Pehvari Qurayshi, who was apparently unaware of the existence of the Persian original of *Hekayat al-Salehin*, translated the Arabic text into Persian in 1060 A.H., and several copies of it remain today.
- 5) In the text of *Pand-e Piran*, there are many distortions, especially in proper names, as well as omissions. It is necessary to use *Hekayat al-Salehin* as a secondary source in the editing of *Pand-e Piran* because the base version of the translation was probably old and authentic.

نشریه علمی پژوهش‌های ادب عرفانی

سال هجدهم، شماره اول، پیاپی ۵۲، بهار و تابستان ۱۴۰۳، صص. ۱۰۷-۱۲۸

تاریخ وصول: ۱۴۰۳/۵/۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۷/۱۰

حکایات الصالحین به مثابه منبع جنبی در تصحیح پند پیران

تقدیم به استاد جلال متینی

تهمینه عطائی کچوئی* ، استادیار گروه پژوهش‌های زبانی و ادبی، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران، ایران

t.ataei@apll.ir

محمود ندیمی هرندی، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

nadimi@pnu.ac.ir

چکیده

پند پیران یکی از متون کهن صوفیه است که بیست باب دارد و هر باب آن حاوی ده حکایت از پارسایان و زاهدان است. جلال متینی این کتاب را براساس یک نسخه خطی تصحیح و منتشر کرد؛ اما چون در آن نسخه نام کتاب مذکور نبود، مصحح عنوان «پند پیران» را بر آن گذاشت. این کتاب پیش از سال ۱۰۶۰ق به دست مترجمی ناشناس به عربی ترجمه شده است که عنوان آن «حکایات الصالحین» است. از آنجا که حاجی خلیفه در کشف الظنون کتابی به فارسی با نام «حکایات الصالحین» و با همین ساختار، تألیف عثمان بن عمر الکهف معرفی کرده است، به احتمال قوی نام اصلی پند پیران، حکایات الصالحین و نام نویسنده آن نیز عثمان بن عمر الکهف است. ضمناً در شبه‌قاره هند، حبیب رکن‌الدین پهواری قریشی که از وجود اصل فارسی حکایات الصالحین بی‌خبر بوده، متن عربی را در سال ۱۰۶۰ق به فارسی ترجمه کرده است. در تصحیح پند پیران، استفاده از حکایات الصالحین به عنوان منبع جنبی ضرورت دارد و ضبط‌های صحیح و شایان توجه متن عربی، به‌ویژه در اسامی خاص، می‌تواند در تصحیح متن فارسی یاریگر مصحح باشد.

واژه‌های کلیدی

پند پیران، حکایات الصالحین، تصحیح انتقادی، منابع جنبی.

* مسؤول مکاتبات

عطائی کچوئی، تهمینه، ندیمی هرندی، محمود. (۱۴۰۳). حکایات الصالحین به‌مثابه منبع جنبی در تصحیح پند پیران. پژوهش‌های ادب عرفانی، ۱۸ (۱): ۱۰۷-۱۲۸.

2476-3292 © The Author(s).

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

10.22108/jpll.2024.142233.1849

۱- مقدمه

پند پیران از منابع مهم شناخت صوفیان سده‌های نخستین است و با نقل حکایات متعدّد، سیمای آنان را ترسیم می‌کند. این کتاب بر اساس تنها یک نسخه خطی به همت جلال متینی تصحیح و منتشر شده است. نام کتاب و نام نویسنده و تاریخ تألیف در متن آن نیامده است. مصحح با الهام از مقدمه کتاب، نام آن را «پند پیران» گذاشت و آن را از روی قرائنی مربوط به قرن پنجم دانست. در گفتار حاضر، ضمن معرفی ترجمه پند پیران به زبان عربی با عنوان «حکایات الصالحین»، تلاش شده است تا شماری از خطاهای متن پند پیران، بر اساس آن و دیگر منابع جنبی تصحیح شود.

۱-۱ پیشینه تحقیق

پند پیران بر اساس دست‌نویس محفوظ در موزه بریتانیا به شماره Or. 3207 تصحیح و در سال ۱۳۵۷ منتشر شد. این نسخه ترقیمه‌ای دارد به خطی متفاوت از خط متن و به همین دلیل، چارلز ریو^۱ آن را الحاقی پنداشت و کتابت نسخه را در قرن سیزدهم میلادی (= هفتم هجری) محتمل دانست (ر.ک: Rieu, 1895, p. 248-249).

از آن زمان تاکنون، با گذشت نزدیک به نیم قرن، پژوهشی برای حل مشکلات متن پند پیران منتشر نشده است؛ به جز یک مقاله که محسن صادقی در سال ۱۳۹۵ با عنوان «پاچه ریخته، ترکیبی ناشناخته در پند پیران» منتشر کرد (صادقی، ۱۳۹۵، ص. ۱۳۷-۱۴۶). صادقی در این پژوهش کوشید تا یکی از کلمات مبهم متن پند پیران، یعنی واژه «ریخته» را که در «فهرست لغات و ترکیبات» آخر کتاب نیز بدون توضیح مانده و در برابر آن نشانه پرسش گذاشته شده بود، با استناد به شواهدی از متون و گویش‌نامه‌های زبان فارسی، تحلیل و معنی کند.

همچنین درباره بررسی منابع حکایات پند پیران نیز تاکنون سه مقاله منتشر شده است: «جستاری در شناخت مآخذ پند پیران» (خزلی، ۱۳۹۴) و «مآخذشناسی حکایات زاهدان و صوفیان قرن اول و دوم هجری، مطالعه موردی: کتاب پند پیران» (خزلی، ۱۳۹۵ الف) و «کنکاشی در منابع عربی حکایات زنان زاهد و عابد در کتاب پند پیران» (خزلی، ۱۳۹۵ ب).

۲- حکایات الصالحین

حکایات الصالحین اثری است به زبان عربی، شامل بیست باب که هر باب آن حاوی ده حکایت از پارسایان و زاهدان است. ما از نسخ خطی آن اطلاعی نداریم و به تصویری از چاپ سنگی آن به اهتمام سید فصل‌شاه، منتشر شده در لاهور و در مطبع افصل در سال ۱۲۸۲ق. و با ۱۰۸ صفحه دسترسی داریم (حکایات الصالحین، ۱۲۸۲ق). این کتاب چند بار دیگر در سال‌های ۱۲۸۹ق، ۱۳۰۹ق، ۱۳۱۸ق. و ۱۳۴۵ق به صورت چاپ سنگی (ر.ک: خان، ۱۴۲۱ق، ص. ۳۰۷؛ نوشاهی، ۱۳۹۱، ج. ۲/۱۳۹۰) و اخیراً نیز به کوشش محمد عبدالعزیز عبدالخالق (بیروت: کتاب الناشرین، ۲۰۱۹م) منتشر شده است. نگارندگان، از طریق بررسی تطبیقی ساختار و محتوای حکایات الصالحین و پند پیران، به این نتیجه رسیده‌اند که حکایات الصالحین و پند پیران برابر یکدیگرند و مسلماً یکی ترجمه دیگری است. در ابتدای هر دو کتاب، مقدمه‌ای آمده است. مقدمه پند پیران نسبت به حکایات الصالحین مفصل‌تر است. پند پیران با پایان یافتن آخرین حکایت باب بیستم

¹ Charles Rieu

و بدون خاتمه‌ای مشخص به پایان می‌رسد؛ در حالی که حکایات الصالحین خاتمه‌ای کوتاه دارد؛ اما جالب توجه اینکه خاتمه حکایات الصالحین در واقع بخشی دیگر از همان مقدمه پند پیران است. این امر نشان می‌دهد که مترجم عربی (رک: ادامه مقاله) برای ارائه یک پایان مشخص، بخشی از «مقدمه» کتاب را به پایان آن منتقل کرده و ذیل عنوان «خاتمه» قرار داده است. در جدول شماره یک، مقدمه پند پیران با حکایات الصالحین تطبیق داده شده است.

جدول ۱. تطبیق مقدمه در دو کتاب

پند پیران	حکایات الصالحین
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ بِهِ نَسْتَعِينُ وَ عَلَيْهِ نَتَوَكَّلُ. الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ فَلَا عُذْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ...	الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ الصَّالِحِينَ سَبَبًا لِنَجَاةِ الظَّالِحِينَ. الصَّلَاةُ وَ السَّلَامُ عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ سَيِّدِ النَّبِيِّينَ وَ أَصْحَابِهِ الطَّيِّبِينَ وَ آلِهِ الطَّاهِرِينَ...
پس واجب است بر همه خلق که تیمار تن خود بدارند و از معصیت پرهیز کنند و اندر طاعت و خدمت جهد کنند و رنج برند و بدین نعمت دنیا و لذت وی فریفته نشوند تا از نعمت جاودانی باز نمانند و اندر عذاب گرفتار نشوند که کس با عذاب دوزخ طاقت ندارد.	إِجْتَنِبْ مَعْصِيَةَ اللَّهِ تَعَالَى وَ لَمَّا تَغْتَرَبْ بِنَعِيمِ الدُّنْيَا وَ لَدَائِبِهَا كَيْ لَا تَحْرَمَ مِنَ الْآخِرَةِ وَ لَا تَضْطَرَّ إِلَى الْجَحِيمِ وَ الْعَذَابِ الْأَلِيمِ لِأَنَّهُ لَا يُطِيقُ أَحَدٌ أَنْ يَصْبِرَ عَلَى عَذَابِ اللَّهِ تَعَالَى لِحِظَّةٍ وَ لَا طَرْفَةَ عَيْنٍ.
و اندر این روزگار که مایم جهد می‌باید کرد، زمانه با ما به سر آمده است و خلق یکسان شده است و اندر میان خلق کبایر آشکارا شده است و اهل فساد قوت گرفته و پیران و پارسایان همه مرده‌اند و پارسایی با خود برده‌اند.	خَاصَّةً فِي زَمَانِنَا لِأَنَّهُ آخِرُ الزَّمَانِ فَطَهَّرَ الْفَسَقُ وَ غَلَبَ الْفَسَاقُ وَ ذَهَبَ الصَّلَاحُ وَ غَابَ الصُّلَحَاءُ.
اکنون از پارسایان جز گفتاری نشنوی و از شریعت جز اسمی نبینی، و هر که رستگاری جوید و خواهد که دین به سلامت ببرد باید که در اهل روزگار خود ننگرد و اقتدا بر ایشان نکند مگر اندر سیرت بزرگان گذشته نگردد و بر طریق ایشان رود و همان کند که ایشان کردند تا همان یابد که ایشان یافتند.	وَ لَا تَسْمَعْ مِنَ الظَّالِمَةِ إِلَّا إِسْمَهَا وَ لَا تَتْرَى مِنَ الشَّرِيعَةِ إِلَّا رَسْمَهَا، فَمَنْ طَلَبَ النِّجَاةَ وَ أَرَادَ أَنْ يَمُوتَ مُسْلِمًا فَعَلَيْهِ أَنْ يُنْظَرَ فِي أَهْلِ هَذَا الْعَصْرِ وَ قَبَائِحِ أَعْمَالِهِمْ وَ يَخْتَرَّ مِنْهَا وَ يُنْظَرَ فِي السَّلَفِ الصَّالِحِ وَ مَحَاسِنِ أَعْمَالِهِمْ وَ يَقْتَدِيَ بِهِمْ فِيهَا حَتَّى يَنَالَ مِثْلَ مَا نَالُوا.
و هیچ چیز نیست مر دین را سودمندتر و نافع‌تر از حکایت پیران و نگریستن اندر سیرت و آثار ایشان که علما و بزرگان چنین گفتند که: همچون بیمار که زود علاج نیابد زود هلاک شود و هر که پند و حکایت پیران نشنود دین را زود به باد برده...	وَ لَا شَيْءَ أَنْفَعَ لِلدِّينِ مِنَ الْإِتِّعَافِ بِوَعْظِ الْمَشَايخِ وَ التَّأَمُّلِ فِي آثَارِهِمْ لِأَنَّهُ جَاءَ فِي الْعِلْمِ: أَنَّهُ مَنْ حَرَّمَ الْوَعْظَ ضَاعَ دِينُهُ كَالْمَرِيضِ إِذَا فَاتَهُ الْعِلَاجُ مَاتَ.
و یکی از علما چنین گفته است: هر که هر روز همچندان که سبعی از قرآن پند پیران نشنود و حکایت پیران نخواند دلش سیاه گردد و هر چند معصیت کند پاک ندارد...	وَ قَالَ عَالِمٌ مِنَ الْعُلَمَاءِ: مَنْ لَمْ يَقْرَأْ كُلَّ يَوْمٍ سُبْعَ الْقُرْآنِ وَ لَمْ يَسْمَعْ مِنْ مَنَاقِبِ الْمَشَايخِ سَوْدَ قَلْبِهِ وَ لَا يُبَالِي مِنَ الذُّنُوبِ وَ إِنْ كَثُرَتْ.
پس این کتاب را جمع کرده شد اندر حکایت پیران و زهد ایشان و رنج کشیدن ایشان در طاعت‌ها و نگاه داشتن خود از شبهت‌ها و همیشه ترسان بودن و گریستن بر گناه خود و مسلمانان را نیاززدن و دست و زبان نگاه داشتن و شب بیدار بودن و درویشان را نواختن و صدقه دادن تا هر که بدان نگیرد، بدانند که شرط مسلمانی چیست. چون تقصیر خود بیند، جهد زیادت کند.	فَجَمَعْتُ هَذَا الْكِتَابَ فِي حِكَايَاتِ الصَّالِحِينَ الْكِبَارِ وَ زُهْدِهِمْ وَ مُجَاهَدَتِهِمْ فِي طَاعَةِ اللَّهِ وَ إِجْتِنَابِهِمْ مِنْ مَعْصِيَتِهِ وَ خَوْفِهِمْ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ وَ بُكَايَتِهِمْ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ، وَ حِفْظِهِمُ اللِّسَانَ وَ تَرْكِهِمُ الْأَذَى لِلْمُسْلِمِينَ وَ قِيَامِهِمُ بِالْيَأْسَالِيِّ وَ إِتْفَاقِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ تَعَالَى، حَتَّى يَعْلَمَ عَزْمُهُمْ وَ شَرَطَ (اصل: شرف!) الْإِسْلَامِ وَ مُعَامَلَتِهِ وَ تَقْصِيرَهُ وَ يَزِيدَ فِي الطَّاعَاتِ.
پیغمبر صلوات الله علیه وسلم گفت: پارسایان و بزرگان را زیارت کنید تا سیاه‌دلی خود نبینید.	لِأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: «نُورُوا وَجُوهَكُمْ بِذِكْرِ الصَّالِحِينَ»
و این کتاب بر بیست باب نهاده است، هر بابی ده حکایت، جمله دویست حکایت باشد (پند پیران، ۱۳۵۷، ص. ۴-۵).	وَ رَتَّبْتُ عَلَى عِشْرِينَ بَابًا، فِي كُلِّ بَابٍ عَشْرُ حِكَايَاتٍ وَ كَانَ جَمِيعُ ذَلِكَ مِائَتِي حِكَايَةٍ (حکایات الصالحین، ۱۲۸۲ق، ص. ۲، ۱۰۷-۱۰۸).

البته در مقایسه این دو اثر، شماری تفاوت‌های جزئی دیده می‌شود که این امر به احتمال قوی ناشی از اختلاف نسخ خطی است و نسخه‌ای که مترجم عربی اساس کار خود قرار داده بوده با نسخه اساس چاپ پند پیران یعنی دست‌نویس محفوظ در موزه بریتانیا تفاوت‌هایی داشته است.

۳- تألیف اولیه به زبان فارسی

در مقدمه کوتاه حکایات الصالحین تنها به نام کتاب و ساختار آن اشاره شده است:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ الصَّالِحِينَ سَبِيلاً لِنَجَاةِ الطَّالِحِينَ. الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ سَيِّدِ النَّبِيِّينَ وَأَصْحَابِهِ الطَّيِّبِينَ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ. أَمَّا بَعْدُ، فَهَذِهِ رِسَالَةٌ مُشْتَمِلَةٌ عَلَى سِيرِ الصَّالِحِينَ وَأَحْوَالِهِمْ تُسَمَّى بِحِكَايَاتِ الصَّالِحِينَ، وَفِيهَا عِشْرُونَ بَاباً وَفِي كُلِّ بَابٍ عَشْرُ حِكَايَاتٍ (حکایات الصالحین، ۱۳۸۲ق، ص. ۲).

اما نام نویسنده یا مترجم و زمان تألیف یا ترجمه آن مشخص نیست. قدیمی‌ترین اطلاعات به دست آمده درباره این کتاب مربوط به سال ۱۰۶۰ق. است. در آن سال، حبيب ركن الدین پهلوی قریشی در شبه‌قاره هند، حکایات الصالحین را به فارسی ترجمه کرده است (رک: ادامه مقاله).

از سوی دیگر، حاجی خلیفه (متوفی: ۱۰۶۷ق.) نیز در کشف الظنون به کتابی با همین نام و موضوع و ساختار، اما به زبان فارسی اشاره کرده است:

«حکایات الصالحین: فارسی للشیخ عثمان بن عمر الکھف، رتب علی عشرين باباً، فی کل باب منها عشر حکایات» (حاجی خلیفه، ۱۳۶۰ق، ج. ۱/۶۷۴).

ظاهراً به دلیل یکسانی نام و ساختار حکایات الصالحین عربی با حکایات الصالحین فارسی عثمان بن عمر الکھف، ادوارد ادواردز^۱ و چارلز امبروز استوری^۲ و عارف نوشاهی^۳ در معرفی چاپ سنگی حکایات الصالحین عربی، آن را ترجمه‌ای از حکایات الصالحین فارسی عثمان بن عمر الکھف دانسته‌اند (ر. ک: Storey, Edwards, 1922, p. 715; 1972, v. I/1056؛ نوشاهی، ۱۳۹۱، ج. ۲/۱۳۹۰).

نگارندگان نیز معتقدند که حکایات الصالحین متنی است که از فارسی به عربی ترجمه شده است؛ زیرا:

الف) اسلوب نثر حکایات الصالحین: نثر حکایات الصالحین رنگ و بوی ترجمه دارد و به شیوه تحت‌اللفظی^۳ ترجمه شده است. با مقایسه متن عربی با اصل فارسی، متن عربی را می‌توان ترجمه دقیق و کامل^۴ متن فارسی ارزیابی کرد.

ب) تفاوت‌های زبانی نثر حکایات الصالحین با همان اقوال و حکایات در منابع عربی کهن: اگر حکایات الصالحین از ابتدا به عربی تألیف شده بود، قاعدتاً بایست زبان آن و عبارات و روایت آن تحت تأثیر زبان منابع و مآخذ آن قرار می‌گرفت و میان نثر آن و نثر همان اقوال و حکایت‌هایی که در دیگر منابع عربی کهن آمده است، اشتراکات و همانندی‌هایی دیده می‌شد؛ اما چنین همانندی‌هایی مشاهده نشده و اتفاقاً بالعکس، از نثر حکایات الصالحین تا نثر منابع عربی کهن تفاوت‌های چشم‌گیری نیز دیده می‌شود؛ چنان‌که کمتر عبارت یا جمله‌ای هست که با هم مطابقت

¹ . Edward Edwards

² . Charles Ambrose Storey

³ . literal translation

⁴ . full translation

داشته باشند. برای نمونه، می‌توان «گفت و گوی ابراهیم ادهم و شقیق بلخی در موضوع طلب قوت حلال» را در حکایات الصالحین با همان گفت‌وگو در منابع عربی دیگر سنجید. در پند پیران آمده است:

«پس از آن، او [= ابراهیم ادهم] را شقیق بلخی به شام دید. گفت: پیش وی رفتم و سلام کردم و گفتم: یا ابراهیم، چه می‌کنی؟ گفت: از این کوه تا بدان کوه می‌گردم و از این شهر تا بدان شهر می‌روم از بهر قوت حلال؛ زیرا که این درگاه به جز قوت حلال نتوان یافت» (پند پیران، ۱۳۵۷، ص. ۸).

همین گفت‌وگو در حکایات الصالحین چنین است:

«ثُمَّ رَأَهُ [= اِبْرَاهِيمَ بْنَ اَدْهَمَ] شَقِيقُ الْبَلْخِيِّ بَعْدَ ذَلِكَ بِالشَّامِ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ وَ قَالَ: مَا حَالُكَ يَا اِبْرَاهِيمَ؟ قَالَ: يَا اُخِي اَذْهَبُ مِنْ بَلَدٍ اِلَى بَلَدٍ وَ مِنْ جَبَلٍ اِلَى جَبَلٍ فِي طَلَبِ الْقُوْتِ الْحَلَالِ لَا يُنَالُ هَذَا الْبَابُ بِكَثْرَةِ الطَّاعَاتِ اِلَّا بِالْقُوْتِ الْحَلَالِ» (حکایات الصالحین، ۱۲۸۲، ص. ۳).

اما همین واقعه در منابع عربی کهن با روایتی کاملاً متفاوت آمده است، از جمله در المجالسة و جواهر العلم (تألیف ابوبکر دینوری، متوفی: ۳۳۳ق.) چنین است:

«سَمِعْتُ شَقِيقَ بْنَ اِبْرَاهِيمَ يَقُولُ: لَقِيتُ اِبْرَاهِيمَ بْنَ اَدْهَمَ فِي بِلَادِ الشَّامِ، فَقُلْتُ لَهُ: تَرَكْتَ خُرَّاسَانَ وَ خَرَجْتَ مِنْ نِعْمَتِكَ؟ فَقَالَ: قَدْ تَهَيَّيْتُ بِالْعَيْشِ هَاهُنَا، اَفْرُبُّ بَدِينِي مِنْ شَاهِقٍ اِلَى شَاهِقٍ، فَمَنْ يَرَانِي يَقُولُ: هُوَ مُوسُوْسٌ اَوْ حَمَّالٌ اَوْ مَلَّاحٌ» (دینوری، ۱۴۱۹ق، ج. ۱۶۶/۲).

و در حلیة الاولیاء (تألیف ابونعیم اصفهانی، متوفی: ۴۳۰ق.) نیز بسیار نزدیک به روایت دینوری است و پیداست که احتمالاً از او اخذ کرده است:

«سَمِعْتُ شَقِيقًا الْبَلْخِيَّ يَقُولُ: لَقِيتُ اِبْرَاهِيمَ بْنَ اَدْهَمَ فِي بِلَادِ الشَّامِ، فَقُلْتُ: يَا اِبْرَاهِيمُ تَرَكْتَ خُرَّاسَانَ؟ فَقَالَ: مَا تَهَيَّيْتُ بِالْعَيْشِ اِلَّا فِي بِلَادِ الشَّامِ، اَفْرُبُّ بَدِينِي مِنْ شَاهِقٍ اِلَى شَاهِقٍ، وَ مِنْ جَبَلٍ اِلَى جَبَلٍ، فَمَنْ يَرَانِي يَقُولُ: مُوسُوْسٌ، وَ مَنْ يَرَانِي يَقُولُ: هُوَ حَمَّالٌ» (ابونعیم اصفهانی، ۱۴۱۹ق، ج. ۳۶۸/۷-۳۶۹).

و در احياء علوم الدین (تألیف امام محمد غزالی، متوفی: ۵۰۵ق.) که تنها تفاوت آن با روایات دینوری و ابونعیم اصفهانی در آن است که به جای «شقیق بلخی» از «سفیان بن عیینه» نام رفته است:

«وَ قَالَ سَفِيَانُ بْنُ عَيْنَةَ: لَقِيتُ اِبْرَاهِيمَ بْنَ اَدْهَمَ رَحِمَهُ اللهُ فِي بِلَادِ الشَّامِ فَقُلْتُ لَهُ: يَا اِبْرَاهِيمُ تَرَكْتَ خُرَّاسَانَ؟ فَقَالَ: مَا تَهَيَّيْتُ بِالْعَيْشِ اِلَّا هَاهُنَا، اَفْرُبُّ بَدِينِي مِنْ شَاهِقٍ اِلَى شَاهِقٍ، فَمَنْ يَرَانِي يَقُولُ: مُوسُوْسٌ اَوْ حَمَّالٌ اَوْ مَلَّاحٌ» (غزالی، ۱۴۲۶ق، ص. ۶۹۳).

و در تاریخ مدینة دمشق (تألیف ابن عساکر، متوفی: ۵۷۱ق.):

«سَمِعْتُ شَقِيقَ بْنَ اِبْرَاهِيمَ الْبَلْخِيَّ يَقُولُ: لَقِيتُ اِبْرَاهِيمَ بْنَ اَدْهَمَ فِي بِلَادِ الشَّامِ، فَقُلْتُ: يَا اِبْرَاهِيمُ تَرَكْتَ خُرَّاسَانَ؟ فَقَالَ: مَا تَهَيَّيْتُ بِالْعَيْشِ اِلَّا فِي بِلَادِ الشَّامِ، اَفْرُبُّ بَدِينِي مِنْ شَاهِقٍ اِلَى شَاهِقٍ، اَي مِنْ جَبَلٍ اِلَى جَبَلٍ فَمَنْ رَانِي يَقُولُ: مُوسُوْسٌ، وَ مَنْ رَانِي يَقُولُ: حَمَّالٌ» (ابن عساکر، ۱۴۱۵ق، ج. ۲۹۵/۶).

و در صفة الصفة (تألیف ابن جوزی، متوفی: ۵۹۷ق.):

«قَالَ شَقِيقٌ: وَقُلْتُ لِابْرَاهِيمَ: يَا اِبْرَاهِيمُ تَرَكْتَ خُرَّاسَانَ؟ فَقَالَ: مَا تَهَيَّيْتُ بِالْعَيْشِ اِلَّا فِي بِلَادِ الشَّامِ، اَفْرُبُّ بَدِينِي مِنْ شَاهِقٍ اِلَى شَاهِقٍ، وَ مِنْ جَبَلٍ اِلَى جَبَلٍ، فَمَنْ يَرَانِي يَقُولُ: هُوَ مُوسُوْسٌ، وَ مَنْ يَرَانِي يَقُولُ: هُوَ حَمَّالٌ» (ابن جوزی، ۱۴۳۰ق، ج. ۱۳۶/۴).

و در المختار من مناقب الأخیار (تألیف ابن اثیر جزری، متوفی: ۶۰۶ ق.):

«وَقَالَ شَفِيقُ الْبُلْخِيِّ: لَقِيتُ إِبرَاهِيمَ بْنَ أَدْهَمَ فِي بِلَادِ الشَّامِ، فَقُلْتُ: يَا إِبرَاهِيمُ تَرَكْتَ خُرَّاسَانَ؟ فَقَالَ: مَا تَهَيَّيْتُ بِالْعَيْشِ إِلَّا فِي بِلَادِ الشَّامِ، أفرُ بَدِينِي مِنْ شَاهِقٍ إِلَى شَاهِقٍ، وَمِنْ جَبَلٍ إِلَى جَبَلٍ، فَمَنْ يَرَانِي يَقُولُ: مُوسَسُوسٌ، وَمَنْ يَرَانِي يَقُولُ: هُوَ حَمَلٌ» (ابن اثیر جزری، ۱۴۲۴ ق، ج. ۱/۲۱۴).

از مقایسه این عبارات پیداست که روایت حکایات الصالحین نسبت به روایت منابع دیگر منحصر به فرد است و به نظر می‌رسد که حکایات الصالحین ترجمه‌ای از اصل فارسی باشد.

ج) سوابق ترجمه حکایات صوفیه از فارسی به عربی: به جز حکایات الصالحین، متون دیگری در زمینه حکایات صوفیه از فارسی به عربی ترجمه شده است. برای نمونه، رونق المجالس تألیف ابوحفص عمر بن حسن سمرقندی (با ساختاری شبیه به حکایات الصالحین، شامل ۲۲ باب و هر باب حاوی ده حکایت (ر.ک: عطار، ۱۳۹۸، ج. ۱۷۶۲/۲) و تذکرة الاولیاء عطار که به دست محمد اصیلی و سطنانی (زنده در ۸۳۶ ق.) به عربی ترجمه شده است (ر.ک: عطار، ۱۳۹۸، ج. ۱/چهل و نه).

بنا به این دلایل، حکایات الصالحین از فارسی به عربی ترجمه شده است.

ضمناً حاجی خلیفه به جز آنچه نقل شد، چیز دیگری درباره حکایات الصالحین فارسی نگفته است. برای مثال، آغاز و پایان آن کتاب را نقل نکرده است و امروزه نیز نسخه‌ای فارسی تحت عنوان حکایات الصالحین تألیف عثمان بن عمر الکهف شناخته نشده است و از این رو نگارندگان یقین ندارند که کتاب عثمان بن عمر الکهف، چگونه کتابی بوده است؛ اما از آنجا که پند پیران همان ساختار کتاب عثمان بن عمر الکهف را دارد و از طرفی عنوان ترجمه عربی آن نیز حکایات الصالحین است، پیداست که پند پیران، در واقع همان حکایات الصالحین عثمان بن عمر الکهف است.

۴- «حکایات الصالحین» در دیگر متون فارسی و عربی

برخی از نویسندگان، عبارت «حکایات الصالحین» را در عنوان کتاب‌های خود یا در عناوین ابواب آنها گنجانده‌اند. برای نمونه، ابن باکویه شیرازی (متوفی: ۴۲۸ ق.) تألیفی در موضوع حکایات صوفیه دارد که نام آن در منابع گوناگون متفاوت است؛ از جمله «حکایات الصالحین» (ر.ک: سیوطی، ۲۰۰۸، ص. ۷۶). همچنین، عنوان باب ششم بحرفوائد (از نویسنده‌ای ناشناخته در حدود ۵۵۲-۵۵۷ ق.) «حکایات الصالحین» است که «در وی هفتاد حکایت است» (بحرفوائد، ۱۳۴۵، ص. ۶). نیز نام دو اثر ابن جوزی (متوفی: ۵۹۷ ق.) ارشاد المریدین فی حکایات الصالحین و اللقط فی حکایات الصالحین است (ر.ک: حاجی خلیفه، ۱۳۶۰ ق، ج. ۱/۶۷، ج. ۱۵۶۰/۲) و امام یافعی (متوفی: ۷۶۸ ق.) نیز عنوان یکی از معروف‌ترین تألیفات خود را روض الریاحین فی حکایات الصالحین گذاشته است.

به تدریج، عبارت «حکایات الصالحین» را عنوانی کلی برای دسته‌ای از تألیفات و شاخه‌ای از علوم شمرده‌اند؛ از جمله عصام‌الدین ابوالخیر أحمد بن مصطفی، مشهور به طاش کبری زاده (متوفی: ۹۶۸ ق.) نوشته است:

«عِلْمُ حِكَايَاتِ الصَّالِحِينَ: وَهُوَ مِنْ فُرُوعِ عِلْمِ التَّوَارِيخِ وَ الْمُحَاضَرَةِ وَ قَدْ اِغْتَنَى بِأَحْوَالِ الصُّلَحَاءِ وَ الْأَبْرَارِ طَائِفَةً وَ أَفْرَدَهَا بِالتَّدْوِينِ وَ مَوْضُوعُهُ وَ غَايَتُهُ وَ غَرَضُهُ ظَاهِرَةٌ جِدًّا وَ مَنَفَعَتُهُ أَجَلُ الْمَنَافِعِ وَ أَعْظَمُهَا كَمَا لَا يَخْفَى. وَ لَقَدْ صَنَّفَ فِي ذَلِكَ ابْنُ الْجُوزِيِّ كِتَابَ صَفْوَةِ الصَّفْوَةِ وَ الْيَافِعِيُّ كِتَابَ رَوْضِ الرِّيَاحِينَ فِي حِكَايَاتِ الْأَبْرَارِ وَ الصَّالِحِينَ وَ غَيْرَ ذَلِكَ مِنْ

الکُتُب [ترجمه: علم حکایات الصالحین: از شاخه‌های علم تاریخ و محاضره است. برخی به احوال پارسایان و نیکوکاران پرداختند و آن موضوع را برای تألیفات خود برگزیدند. موضوع و غایت و غرض آن روشن است و فایده آن آشکارا از همه بزرگ‌تر و ارجمندتر است. در این زمینه، ابن جوزی کتاب صَفْوَة الصَّفْوَة و یافعی کتاب رَوْض الرِّیاحین فی حکایات الأبرار و الصالحین و کتاب‌های دیگر تألیف کرده‌اند] (طاش کبری زاده، ۱۴۰۵ق، ج. ۱/۲۵۹-۲۶۰. نیز حاجی خلیفه همین سخن طاش کبری زاده را نقل کرده است (ر.ک: حاجی خلیفه، ۱۳۶۰ق، ج. ۱/۶۷۴).

ضمناً برخی از نویسندگان در کتب خود از «حکایات الصالحین» نقل کرده‌اند، از جمله شیخ ابوالفتوح رازی (۴۸۰-۵۳۵ق). در تفسیر خود چهار بار به آن اشاره کرده است:

«در حکایات الصالحین می‌آید که مردی بود نام او عیسی بن زادن...» (ابوالفتوح رازی، ۱۳۸۹، ج. ۲/۹۳)؛ «در حکایات الصالحین هست که فتح موصلی شبی در خانه آمد...» (ابوالفتوح رازی، ۱۳۸۹، ج. ۲/۳۲۲)؛ «در حکایات الصالحین هست که مردی بود...» (ابوالفتوح رازی، ۱۳۸۹، ج. ۶/۲۴۹)؛ «در حکایات الصالحین آمده که ابوالحسین انطاکی...» (ابوالفتوح رازی، ۱۳۸۹، ج. ۱۹/۱۲۵).

و واعظ کاشفی (متوفی: ۹۱۰ق). در اخلاق محسنی یک بار به آن اشاره کرده است:

«در حکایات الصالحین آمده که خواجه‌ای غلام پارسا و خدا ترس داشت، ناگاه این مرد بیمار شد...» (ر.ک: کاشفی سبزواری، ۱۳۹۹، ص. ۱۵۹).

اما هیچ کدام از منقولات آنان ارتباطی با حکایات الصالحین یاد شده ندارد، به جز یک حکایت که آن هم، روایت تفسیر ابوالفتوح از نظر اجزاء داستان، چنان با حکایات الصالحین تفاوت دارد که نمی‌توان حکم کرد که ابوالفتوح رازی از کتاب مورد بحث نقل کرده باشد (ر.ک: ابوالفتوح رازی، ۱۳۸۹، ج. ۶/۲۴۹-۲۵۰؛ حکایات الصالحین، ۱۲۸۲ق، ص. ۴۷؛ نیز ر.ک: ادامه مقاله).

۵- ترجمه حکایات الصالحین به فارسی

در قرن یازدهم هجری، حبیب رکن الدین پهواری قریشی که در شبه قاره هند زندگی می‌کرد و ظاهراً از وجود اصل فارسی حکایات الصالحین بی‌خبر بود، آن را در سال ۱۰۶۰ق. به فارسی ترجمه کرده است. نسخه‌ای از این ترجمه در کتابخانه دانشگاه کمبریج به تاریخ ۱۲۱۷ق. و نسخه‌ای دیگر در کتابخانه ملی فرانسه به تاریخ ۱۲۲۸ق. و دو نسخه دیگر در کتابخانه گنج‌بخش اسلام آباد پاکستان نگهداری می‌شود (Blochet, 1934, v. 4/88 Browne, 1922, p. 71)؛ منزوی، ۱۳۶۵، ج. ۶/۱۰۰۶-۱۰۰۷؛ Storey, 1972, v. I/1004).

۶- نقش و اهمیت حکایات الصالحین در تصحیح پند پیران

در تصحیح انتقادی متون، به جز نسخه‌ها، بهره‌گیری از منابع جنبی نیز ضرورت دارد. از مهمترین منابع جنبی در تصحیح متونی که اندکی پس از تألیف به زبان دیگری ترجمه شده‌اند، به‌ویژه وقتی ترجمه دقیق و تحت‌اللفظی باشد، همین

ترجمه کهن آنهاست. از طرفی چون در هر ترجمه‌ای، معمولاً اسامی خاص (مثل نام اشخاص و جای‌ها) عیناً از متن مبدأ به متن مقصد منتقل می‌شوند، پس استفاده از ترجمه‌های کهن به‌ویژه در تصحیح اسامی خاص بسیار کارآمد است. همچنین، در تشخیص افتادگی‌ها یا بخش‌های الحاقی نسخه‌ها نیز می‌تواند راهنمای کارآمد مصحح باشد. به همین دلیل است که جلال خالقی مطلق نیز اهمیّت ترجمه شاهنامه فتح بن علی بُنداری اصفهانی (در سال‌های ۶۲۰-۶۲۱ق.) را در تصحیح متن شاهنامه بیشتر در همین امور می‌داند:

«این ترجمه، اگر درست از آن استفاده شود، گاه کمک‌های مؤثری در تصحیح شاهنامه می‌کند، کمتر در ضبط واژه‌ها و شناخت اصالت بیت‌ها و ترتیب آنها، و بیشتر در شناخت صورت درست نام کسان و جای‌ها و شناخت روایات و قطعات بزرگ الحاقی» (خالقی مطلق، ۱۳۹۰، ص. ۱۵۵).

در پند پیران که براساس فقط یک نسخه چاپ شده است، علی‌رغم دقت فراوان مصحح، سهوهای بسیاری در متن راه یافته است، به‌ویژه در اسامی خاص، تصحیف‌ها و تحریف‌ها اندک نیست؛ اما وجود حکایات الصالحین در کار تصحیح پند پیران، غنیمت بزرگی است و استفاده از آن به‌مثابه منبع جنبی اهمیّت فراوان دارد؛ زیرا هم نسخه اساس ترجمه به احتمال قوی کهن و معتبر بوده است و هم ترجمه دقیق و تحت اللفظی است. عرضه نمونه‌هایی از خطاهای راه‌یافته در پند پیران و تصحیح آنها باتوجه به حکایات الصالحین، میزان اهمیّت و نقش حکایات الصالحین را در تصحیح پند پیران تأیید می‌کند.

(۱)

در پند پیران آمده است:

«ابراهیم بن ادهم رحمه الله علیه که امیری بگذاشت و توبه کرد، با خود اندیشه کرد که اندر خراسان نان حلال نمی‌یابم که بخورم. چه چاره کنم؟ به عراق آمد و به گرد همه عراق بگشت. دلش بدان قوت‌ها قرار نگرفت و به طوس رفت» (پند پیران، ۱۳۵۷، ص. ۷).

«طوس» در حکایت فوق یقیناً خطاست، زیرا ابراهیم بن ادهم در «خراسان» نان حلال نمی‌یافت و به همین دلیل آنجا را ترک کرد، حال چگونه ممکن است دوباره به «طوس» که جزئی از خراسان بود، برگردد؟ در ادامه حکایت آمده است که «او را شقیق بلخی به شام دید» (پند پیران، ۱۳۵۷، ص. ۸). و در طبقات الصوفیه نیز آمده است: «ابراهیم بن ادهم ... به شام رفت. آنجا کسب می‌کرد در طلب حلال» (انصاری، ۱۳۸۶، ص. ۱۸۱؛ جامی، ۱۳۸۲، ص. ۳۷). بنابراین باید ابراهیم بن ادهم از عراق به شهری در ناحیه شام رفته باشد. با مراجعه به حکایات الصالحین مشخص می‌شود که نام صحیح شهر مورد نظر «طرطوس» است:

«إِنَّ اِبْرَاهِيمَ بْنَ اِدْهَمَ إِذَا تَابَ وَ تَرَكَ الْعِمَارَةَ وَ تَفَكَّرَ أَنَّهُ لَيْسَ فِي خِرَاسَانَ قُوْتٌ حَلَالٌ فَذَهَبَ إِلَى الْعِرَاقِ فَطَافَ جَمِيعَ أَطْرَافِهَا فَلَمَّ يَجِدُ قُوْتًا حَلَالًا فَذَهَبَ إِلَى طَرطُوسٍ» (حکایات الصالحین، ۱۲۸۲ق، ص. ۲).

«طرطوس» امروزه شهری بندری بر کرانه دریای مدیترانه در غرب سوریه است (ر.ک: مدرّس سعیدی، ۱۴۰۱، ص. ۵۱-۵۳). همین حکایت در منابع دیگر نیز آمده است که آنها نیز «طرطوس» را تأیید می‌کنند (ر.ک: ابونعیم اصفهانی، ۱۴۱۹ق، ج. ۳۶۸/۷-۳۶۹؛ ابن عساکر، ۱۴۱۵ق، ج. ۲۸۴/۶؛ فقیه ابونصر، ۱۳۵۴، ص. ۲۱۷؛ ابن جوزی، ۱۴۳۰ق، ج. ۱۳۷/۴؛ عطار نیشابوری، ۱۳۹۸، ج. ۱۲۳/۱).

(۲)

در پند پیران:

«مَطْهَرُ بنِ الحَسَنِ رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ نَشِئَتْهُ بُوْدٌ وَ دِيْنَارِيٌّ زَرَّ دَاشَتْ كَهْ مِنْ حَلَالِ فُتُوْحٍ كَرْدَهْ بُوْد. وَ قِضَا رَا اَنْدَرَانَ مِيَانَ رَا»

از وی بیفتاد. شاگردان گفتند: چه می جویی؟ شیخ گفت: دیناری زر داشتم، بیفتاد. یاران طلب کردند و دینار بیافتند. شیخ در آن زر درنگریست و گفت: ندانم این آن است یا نه. گفتند: یا شیخ، ما اینجا نشسته بودیم و هیچ کس از ما دینار نداشت، لابد دینار، آن دینار است. شیخ گفت: نباید که پیش از ما کسی دیگر آنجا نشسته باشد و دینار از آن وی باشد. هر چند بگفتند، دینار نستد» (پند پیران، ۱۳۵۷، ص. ۱۳).

اما این داستان در حکایات الصالحین درباره «کهمس بن حسین» آمده است:
 «إِنَّ كَهْمَسَ بْنَ الْحُسَيْنِ كَانَ جَالِسًا مَعَ أَصْحَابِهِ وَكَانَ فِي يَدِهِ دِينَارٌ حَلَالٌ فَسَقَطَ مِنْ يَدِهِ ...» (حکایات الصالحین، ۱۲۸۲ق، ص. ۵).

ابو عبدالله کهمس بن حسن (حسین) از عابدان و صوفیان بوده است و بعضی از اقوال و حکایات او در متون صوفیه نقل شده است. همین حکایت در حلیة الاولیاء و ربیع الأبرار نیز درباره کهمس بن حسن نقل شده است (ر.ک: ابونعیم اصفهانی، ۱۴۱۹ق، ج. ۲۱۱/۶؛ زمخشری، ۱۴۱۲ق، ج. ۴۱۰/۳؛ برای دیدن اقوال و حکایات او ر.ک: ابونعیم اصفهانی، ۱۴۱۹ق، ج. ۲۱۱/۶-۲۱۵؛ قشیری، ۱۴۲۲ق، ص. ۱۴۹؛ قشیری، ۱۳۸۵، ص. ۱۷۱؛ مستملی بخاری، ۱۳۹۰، ج. ۲۱۸/۱؛ مستملی بخاری، ۱۳۸۶، ص. ۴۸؛ جامی، ۱۳۸۲، ص. ۸۲ و تعلیقات آن: ۶۹۹؛ شعرانی، ۱۴۲۵ق، ص. ۲۲۵).

(۳)

در پند پیران:

«مردی بود از تابعین که او را **مرسون بن الاجوع** خواندندی رحمة الله علیه و پیوسته همه ساق وی آماسیده بود از بسیار نماز که می کرد و وقت بودی که در نماز می گریستی از آن رنج کشیدن ...» (پند پیران، ۱۳۵۷، ص. ۲۱).
 نام «مرسون بن الاجوع» در جایی یافت نشد؛ اما در حکایات الصالحین این نام به صورت «مسروق الأجدع» آمده است (ر.ک: حکایات الصالحین، ۱۲۸۲ق، ص. ۱۰) و همین حکایت در منابع دیگر نیز به نام مسروق الأجدع آمده است. او از زاهدان و عابدان بود که خوف و بکاء بر وی غلبه داشت (ر.ک: خزلی، ۱۳۹۵ الف، ص. ۶۹). ضمناً بنابر حکایات الصالحین، اهل بیت اوست که از رنج ایستادن او در نماز می گرید و نه خود او:

«كَانَ رَجُلٌ مِنَ التَّابِعِينَ إِسْمُهُ مَسْرُوقُ الْأَجْدَعِ قَفَّامٌ فِي الصَّلَاةِ حَتَّى تَوَزَّعَتْ سَاقَاهُ وَرَبَّمَا يُصَلِّي هُوَ وَ يَبْكِي عَلَيْهِ أَهْلُ بَيْتِهِ تَرَحُّمًا عَلَيْهِ ...» (حکایات الصالحین، ۱۲۸۲ق، ص. ۱۰).

(۴)

در پند پیران:

«**محمد حدیر** رحمة الله علیه گوید که: وقتی و کعبه به عبادان شد. چهل روز به آنجا بود و بدان چهل روز چهل ختم قرآن بکرد ...» (پند پیران، ۱۳۵۷، ص. ۲۲).

در حکایات الصالحین:

«قال **محمد بن جریح**: مرّ و کعبه بعبادان فمکثت ثمة أربعين يوماً فختم القرآن أربعين مرة ...» (حکایات الصالحین، ۱۲۸۲ق، ص. ۱۰).

«محمد حدیر» و «محمد بن جریح» در کتب تراجم نیامده است. این نامها تحریف «محمد جریر» یا «محمد بن جریر» است و ظاهراً منظور ابوجعفر محمد بن جریر طبری (۲۲۴-۳۱۰ق)، نویسنده معروف تفسیر طبری و تاریخ طبری است.

همین حکایت در منابع دیگر نیز به روایتِ محمد بن جریر آمده است (ر.ک: زمخشری، ۱۴۱۲ق، ج. ۱۶۷/۲؛ طاش کبری زاده، ۱۴۰۵ق، ج. ۲۲۹/۲؛ حنفی رومی کفوی، ۲۰۱۸م، ج. ۲۴۶/۱).

همچنین در این حکایت، منظور از «و کعب»، و کعب بن جراح (۱۲۸ یا ۱۲۹-۱۹۶ق.) است که فقیه، حافظ و محدثِ اهل کوفه بوده است. وی در جست‌وجوی حدیث و فراگیری آن، به شهرهای مختلف مانند عبادان (آبادان)، دمشق، مکه و مدینه سفر کرده است (چنان که در حکایت پند پیران نیز به سفر او به آبادان اشاره شده است). او کتاب الزهد را تألیف کرده که به همت عبدالرحمن عبدالجبار الفریوائی با مقدمه مفصل تصحیح و منتشر شده است (ر.ک: ذهبی، ۱۴۱۷ق، ج. ۱۴۰/۹؛ فریوائی، ۱۴۰۴ق، ص. ۱۳-۱۱۹).

(۵)

در پند پیران:

«ابوالقاسم قادسی رحمه الله علیه بزازی کردی. چون به دکان شدی هیچ کار نکردی تا نخست در صندوق‌خانه شدی و پرده فروهشتی و چهارصد رکعت نماز بکردی. و هر روز تا این نماز نکردی با هیچ کس سخن نگفتی» (پند پیران، ۱۳۵۷، ص. ۲۲).

از «ابوالقاسم قادسی» (قادسی، منسوب به قادیسیه، شهرکی در جنوب عراق امروز که جنگ معروف قادیسیه در آنجا روی داد) در منابع دیگر اثری یافت نشد؛ اما حکایتی دیگر به روایت او درباره ابوالحسن نوری در پند پیران آمده است و همان حکایت در تذکرة الاولیاء نیز بدون نامِ راوی نقل شده است (ر.ک: پند پیران، ۱۳۵۷، ص. ۱۹؛ عطار نیشابوری، ۱۳۹۸، ج. ۴۸۹/۱) و پیداست که وی تنها راوی حکایاتی از زاهدان یا صوفیان بوده است و خود وی شهرت چندانی نداشته است و به همین دلیل نام او در منابع متأخر حذف شده است.

اما حکایت مورد بحث در واقع از حکایات مشهور ابوالقاسم جنید بغدادی (متوفی: ۲۹۸ق.) است و در متون دیگر نیز درباره همین صوفی بزرگ نقل شده است (ر.ک: خطیب بغدادی، ۱۴۲۲ق، ج. ۱۷۳/۸؛ نیز رک. خرکوشی، ۱۹۹۹م، ص. ۲۳۶؛ قشیری، ۱۴۲۲ق، ص. ۵۱؛ قشیری، ۱۳۸۵، ص. ۵۲؛ فقیه ابونصر، ۱۳۵۴، ص. ۱۵۴؛ عطار نیشابوری، ۱۳۹۸، ج. ۴۳۵/۱). در حکایات الصالحین نیز آمده است:

«إِنَّ جُنَيْدًا كَانَ بَرَّازًا وَ كَانَ دَخَلَ فِي كُلِّ يَوْمٍ فِي خَزَانَةِ الدُّكَّانِ وَ أَرَخَى سِتْرَهُ وَ صَلَّى أَرْبَعَ مِائَةَ رَكْعَةً ثُمَّ تَكَلَّمَ» (حکایات الصالحین، ۱۴۲۲ق، ص. ۱۰).

(۶)

در پند پیران:

«مردی بود از بزرگان، وی را زید گفتندی رحمه الله علیه. روزی نشسته بود، روی سوی شاگردان کرد و گفت: حساب با خویشان کردم، شصت سال عمر من است که بیست و یک هزار و شصت روز باشد. اگر زیاده نه، هر روز یک گناه کرده باشم، حال من به قیامت چگونه خواهد بود و جواب چگونه خواهم داد؟» (پند پیران، ۱۳۵۷، ص. ۳۴).

در حکایات الصالحین:

«كَانَ رَجُلٌ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ يُقَالُ لَهُ زَيْدُ بْنُ الصَّمْتِ فَقَالَ لِأَصْحَابِهِ يَوْمًا قَدْ حَسِبْتُ أَيَّامَ عُمْرِي ...» (حکایات الصالحین، ۱۴۲۲ق، ص. ۱۶).

اما «زید» یا «زید بن الصَّمْت» سهو کاتبان است، زیرا این حکایت در منابع کهن درباره شخصی به نام «توبه بن صَمَّة» نقل شده است (ر.ک: ابن ابی الدُّنیا، ۱۴۰۶ق، ص. ۱۰۶؛ خطیب بغدادی، ۱۴۲۰ق، ج. ۱/۱۰۰؛ ابن جوزی، ۱۴۳۰ق، ج. ۱۶۷/۴؛ غزالی، ۱۴۲۶ق، ص. ۱۷۷۹). توبه بن صَمَّة از عابدان رَقَّة (شهری در کنار رود فرات) بود که به گفته ابن حَبَّان (متوفی: ۲۵۴ق) حدیثی از او نقل نشده است (ر.ک: ابن حَبَّان، ۱۳۹۳ق، ج. ۱۵۶/۸).

(۷)

در پند پیران:

«حَسَّان بن سَفیان رحمة الله علیه روزی با شاگردان خود می گذشت، خانه ای را دید نو کرده. با شاگردی از شاگردان خود گفت: که این خانه نو بنا کرده است؟ پس در وقت پشیمان شد...» (پند پیران، ۱۳۵۷، ص. ۳۸).
در حکایات الصالحین:

«إِنَّ حَسَّانَ بْنَ أَبِي سَنانٍ كَانَ يَمْشِي يَوْمًا مَعَ أَصْحَابِهِ فَرَأَى دَارًا جَدِيدَةً فَسَأَلَ أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِهِ وَقَالَ: مَنْ بَنَى هَذِهِ الدَّارَ؟ مَا رَأَيْتُهَا قَطُّ. ثُمَّ نَدَّمَ...» (حکایات الصالحین، ۱۲۸۲ق، ص. ۱۸).

همین حکایت در حلیه الاولیاء نیز درباره حَسَّان بن ابی سَنان نقل شده است (ابونعیم اصفهانی، ۱۴۱۹ق، ج. ۱۱۹/۳). ابو عبدالله، حَسَّان بن ابی سَنان بصری، از تابعان و زهاد بود و در زهد او را به ابوذر غفاری مانند کرده اند. اقوال و حکایات دیگری هم از او نقل شده است (ر.ک: ابن ابی الدُّنیا، ۱۴۲۱ق، ج. ۳/۳۲۱؛ ابوالقاسم اصفهانی، ۱۴۲۵ق، ص. ۳۵۲؛ ابونعیم اصفهانی، ۱۴۱۹ق، ج. ۳/۱۱۴؛ ابن قتیبه، ۱۳۸۸ق، ص. ۴۲۰؛ ابن اثیر جزری، ۱۴۱۷ق، ج. ۲/۱۰؛ ابن حجر، ۱۴۱۶ق، ج. ۲/۲۴۹).

(۸)

در پند پیران:

«عبدالله بن عفو را رحمة الله علیه گویند عادت چنان بودی که هر آنگاه که از فرزندان او یا از بندگان او بی ادبی آمدی به غایت خشم گرفتی، گفتی: بارک الله علیک...» (پند پیران، ۱۳۵۷، ص. ۳۹).
در حکایات الصالحین:

«كَانَ مِنْ عَادَةِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَوْفٍ إِذْ غَاظَ أَوْلَادَهُ أَوْ عَمِيَّةً أَنْ يَقُولَ بَارِكَ اللَّهُ عَلَيْكَ» (حکایات الصالحین، ۱۲۸۲ق، ص. ۱۸).

اما هیچ کدام از صورت های «عبدالله بن عفو» و «عبدالله بن عوف» درست نیست؛ بلکه «عبدالله بن عون» صحیح است (ر.ک: ابن حَبَّان، بی تا، ص. ۱۳۹؛ زمخشری، ۱۴۱۲ق، ج. ۲/۲۱۹؛ أبشیهی، ۱۴۱۹ق، ج. ۱/۲۲۸). عبدالله بن عون بصری از تابعان و محدثان و عابدان بود و به حلم و بردباری شهرت داشت و در سال ۱۵۱ق. وفات کرد (درباره او ر.ک: ابن سعد، ۱۴۲۱ق، ج. ۷/۲۶۱؛ ذهبی، ۱۴۱۷ق، ج. ۶/۳۶۴؛ ابن عماد حنبلی، ۱۴۰۸ق، ج. ۲/۲۳۴؛ بخاری، بی تا، ج. ۵/۱۶۳؛ رازی، ۱۲۷۱ق، ج. ۵/۱۳۰).

(۹)

در پند پیران:

«عامر بن سرحیل رحمة الله علیه امام العارفين بود. روزی نشسته بود، سفیهی بیامد و برابر او بازایستاد و جفا

گفتن گرفت و وی را دشنام می‌داد و شیخ اندر وی می‌نگرید. چون بسیار بگفت و خاموش شد، عامر سر برآورد و گفت: بارخدایا این همه که این جوانمرد گفت اگر در من است مرا عفو کن و در گذار. این بگفت و در نماز ایستاد» (پند پیران، ۱۳۵۷، ص. ۴۲).

در حکایات الصالحین:

«كَانَ عَامِرُ بْنُ ثَرَجِيلٍ إِمَامٌ عِرَاقِيٍّ فَجَاءَ سَفِيَهُ يَوْمًا وَ شَتَمَهُ كَثِيرًا فَهُوَ يَنْظُرُ إِلَيْهِ...» (حکایات الصالحین، ۱۲۸۲ق، ص. ۱۸).

این حکایت در منابع دیگر یافت نشد؛ اما ظاهراً «عامر بن سرحیل» و «عامر بن ثراجیل» هر دو صورت‌های تحریف‌شده «عامر بن شراحیل» است. ابوعمرو عامر بن شراحیل معروف به **شعبی کوفی**، از عالمان و محدثان و فقیهان قرن اول و دوم هجری بود. شهرت اصلی او در فقه و قضاوت‌های او بوده و تصویری که از وی در وقایع تاریخی به جا مانده است او را فردی مُسالمت‌جو نشان می‌دهد (ر.ک: رازی، ۱۲۷۱ق، ج. ۳۲۲/۶؛ خطیب بغدادی، ۱۴۲۲ق، ج. ۱۴۳/۱۴؛ ابونعیم اصفهانی، ۱۴۱۹ق، ج. ۳۱۰/۴؛ شفیعی، ۱۳۹۸، ص. ۲۴۱-۲۴۵).

(۱۰)

در پند پیران:

«مردی بود از بزرگان که او را سری سقطی گفتندی رحمه‌الله علیه و صاحب کرامات بود. روزی در بغداد مجلس می‌داشت و به گوشه مجلس یکی از ندیمان خلیفه می‌گذشت، نام وی **احمد بن زید الکاتب** و بر اسبی تازی نشسته بود و ستام بزر و جواهر مرصع افکنده بود و غلامان ترک و خادمان حبشی گرد بر گرد وی ایستاده...» (پند پیران، ۱۳۵۷، ص. ۴۶).

در حکایات الصالحین:

«إِنَّ سَرِيَّ سَقَطِي (رح) كَانَ إِمَامًا مَشْهُورًا مِنَ الْأَوْلِيَاءِ وَ كَانَ يَعِظُ الْمُسْلِمِينَ يَوْمًا بِبَغْدَادِ فَمَرَّ بِهِ مَعْرُوفٌ نَدِيمُ الْخَلِيفَةِ إِسْمُهُ **أَحْمَدُ بْنُ يَزِيدِ الْكَاتِبِ**...» (حکایات الصالحین، ۱۲۸۲ق، ص. ۲۱).

در حکایت پند پیران چهار بار نام «احمد بن زید الکاتب / احمد زید الکاتب» ذکر شده است؛ اما همین نام در حکایات الصالحین به صورت «احمد بن یزید الکاتب» آمده است. «احمد بن یزید بن عبدالرحمن کاتب (متوفی: ۲۱۲ق). مردی بسیار مدبر و بخشنده و درعین حال کز خلق بوده است و متوکی وزارت مأمون بعد از فضل بن سهل» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۸، ج. ۱۲۶۹/۲). شفیع کدکنی همان‌جا افزوده است: «در پند پیران همین حکایت به نام احمد بن زید کاتب آمده است ولی ما احمد بن زید کاتبی که با روزگار سری سقطی هم‌زمان باشد نمی‌شناسیم» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۸، ج. ۱۲۶۹/۲). این حکایت در تذکرة الاولیاء و منابع دیگر نیز آمده است (ر.ک: ابن جوزی، ۱۴۲۱ق، ج. ۲۶۳/۱؛ ابن جوزی، ۲۰۰۰م، ص. ۷۳۷؛ ابن قدامة، ۱۴۰۷ق، ص. ۲۶۰؛ یافعی، بی‌تا، ص. ۱۷۱؛ عطار نیشابوری، ۱۳۹۸، ج. ۳۴۱/۱).

(۱۱)

در پند پیران:

«روزی مطیع، حاتم اصم را گفت: می‌شنوم که تو سفرها می‌کنی بی‌زاد و راحله و توشه. نگویی چگونه می‌کنی؟» (پند پیران، ۱۳۵۷، ص. ۹۷).

در حکایات الصالحین:

«إِنَّ أَبَا مُطِيعٍ قَالَ لِحَاتِمِ الْأَصَمِّ: سَمِعْتُ إِيَّاكَ تُسَافِرُ...» (حکایات الصالحین، ۱۲۸۲ق، ص. ۴۳).

«ابومطیع حکم بن عبدالله بلخی» فقیه و قاضی و محدث و شاگرد ابوحنیفه بود و از وی روایت می‌کرد. او صاحب کتاب الفقه الأكبر بود و در سال ۱۹۹ق. در سن ۸۴ سالگی وفات کرد (ر.ک: ابن حبان، ۱۴۲۰ق، ج. ۱/۲۵۰؛ ذهبی، ۱۴۲۴ق، ج. ۱/۴۶۶؛ نیز ر.ک: خزلی، ۱۳۹۴، ص. ۳۵-۳۶).

(۱۲)

در پند پیران:

«در شهر دمشق پارسامردی بود و کفشگری کردی. آنچه دسترنج خود بودی جمع کردی. چون استطاعت شد قصد حج کرد... همسایه چون بشنود، گریستن گرفت و گفت: ... پنج شبانروز شد که من و فرزندان من چیزی نخورده‌ایم... کفشگر چون بشنود به تعجب بماند، گفت: ای سبحان الله، به حضرت خدای عز و جل چه حجّت آرم... من به حج چه کنم که زیارت روم؟ حجّ من خود اینجاست... خواجه ذوالنون مصری رحمه الله علیه به خواب دید که کسی وی را گفتی که: این چندین خلق که امروز به عرفات ایستاده بودند هیچ کس را حج پذیرفته نبود، مگر از آن مردی که به دمشق بود، او را احمد السیف گفتندی...» (پند پیران، ۱۳۵۷، ص. ۱۰۵).

در حکایات الصالحین:

«كَانَ رَجُلٌ مُتَّقِي إِسْمُهُ أَحْمَدُ إِسْكَافٍ بِدِمَشْقٍ... لَمْ يُقْبَلْ لِأَحَدٍ حَجَّةً إِلَّا رَجُلٌ بِدِمَشْقٍ يُقَالُ لَهُ أَحْمَدُ الْإِسْكَافِ...» (حکایات الصالحین، ۱۲۸۲ق، ص. ۴۷).

«احمد السیف» در پند پیران یقیناً خطاست و «احمد الإسکاف» صحیح است. چون «اسکاف» به معنی «کفشگر، کفش دوز، کفّاش» است (ر.ک: دهخدا، ۱۳۷۷) و کفشگری شغل آن پارسا مرد دمشقی بوده است. ضمناً این حکایت با تفاوت‌هایی و بدون ذکر نام احمد اسکاف در تفسیر روض الجنان نیز نقل شده است (ر.ک: ابوالفتوح رازی، ۱۳۸۹، ج. ۶/۲۴۹-۲۵۰).

(۱۳)

در پند پیران:

«امیر یمن زنی بوده است از بزرگان. سال‌ها وی را دیدندی که از مکه به مدینه آمدی و رفتی بی‌زاد و راحله و هرگز ندیدندی که او چه خوردی» (پند پیران، ۱۳۵۷، ص. ۱۱۵).

در حکایات الصالحین:

«أَنَّ أُمَّ أَمَّةَ كَانَتْ إِمْرَأَةً مُصْلِحَةً وَقَدْ رَأَوْهَا مِرَاراً تُسِيرُ مِنْ مَكَّةَ إِلَى مَدِينَةَ وَجَدَهَا بِلَا زَادٍ وَلَا رَاحِلَةَ...» (حکایات الصالحین، ۱۲۸۲ق، ص. ۵۲).

«امیر یمن» و «أمّ أمّة» سهو کاتبان است و صحیح «أمّ ایمن» است. «برکة» بنت ثعلبة بن عمرو از نخستین گروندگان به اسلام بود. برکة به همسری «عئید بن زید خزرجی» در آمد و «ایمن» از او بزاد و به همین سبب برکة به «أمّ ایمن» شهرت یافت (ر.ک: ابن سعد، ۱۴۲۱ق، ج. ۱۰/۲۱۲؛ ابن عبدالبر، ۱۴۱۲ق، ج. ۴/۱۷۹۳؛ ابن اثیر جزری، ۱۴۱۷ق، ج. ۵/۴۰۸). ضمناً همین حکایت پند پیران در منابع دیگر نیز آمده است (ر.ک: ابونعیم اصفهانی، ۱۴۱۹ق، ج. ۲/۶۷؛ نیز ر.ک: ابن جوزی، ۱۴۳۰ق، ج. ۲/۳۸؛ حکایات فی کرامات الاولیاء و غیرهم، ۱۳۵۴، ص. ۲۶۴).

(۱۴)

در *پند پیران*:

«نمرود را دختری بود ... مملکت چنان باید که ابراهیم راست که در میان آتش همه گل و سنبل شکفته است و در میان آتش پدید آورده است» (پند پیران، ۱۳۵۷، ص. ۱۲۱).

مصحح در حاشیه صفحه آورده است: «به نظر می‌رسد چند کلمه در این عبارت مکرر نوشته شده است. محتملاً بوده است: در میان آتش همه گل و سنبل شکفته پدید آورده است» (پند پیران، ۱۳۵۷، ص. ۱۲۱)؛ اما عبارت در حکایات الصالحین چنین است:

«أثبت في النار لآبراهيم الورد و الخضر و البستان و النهر الجاري» (حکایات الصالحین، ۱۲۸۲ق، ص. ۵۶).

بنابراین، در عبارت *پند پیران* افتادگی رخ داده و صورت صحیح عبارت چنین بوده است: «در میان آتش همه گل و سنبل شکفته است و در میان آتش [آب روان] پدید آورده است».

(۱۵)

در *پند پیران*:

«یوسف بن جبیر الرازی گوید که عبدالله مبارک گوید: وقتی در شهر مصر بودم، به جایی می‌رفتم. به در بیمارستان رسیدم. غلامکی دیدم ...» (پند پیران، ۱۳۵۷، ص. ۱۵۰).

اما نام راوی در حکایات الصالحین به گونه دیگر ذکر شده است:

«أَنَّ يَوْسُفَ بْنَ الْحُسَيْنِ الرَّازِي قَالَ: كُنْتُ يَوْمًا أَمْشِي فِي مَمْرَةٍ. فَمَرَرْتُ بِالْبِمَارِسْتَانِ فَرَأَيْتُ غُلَامًا...» (حکایات الصالحین، ۱۲۸۲ق، ص. ۷۳).

در اینجا نیز «جبیر» تحریف «حسین» است و «یوسف بن حسین رازی» از مشایخ صوفیه و از شاگردان و مصاحبان ذوالنون مصری بوده است. وی بسیار سفر می‌کرده و در سال ۳۰۴ق. در گذشته و حکایت‌هایی از او در متون تصوف نقل شده است (درباره او ر.ک: خطیب بغدادی، ۱۴۲۲ق، ج. ۴۶۲/۱۶؛ ابونعیم اصفهانی، ۱۴۱۹ق، ج. ۲۳۸/۱۰؛ سلمی، ۱۳۷۲ق، ص. ۱۸۵؛ انصاری، ۱۳۸۶، ص. ۳۰۸؛ هجویری، ۱۳۸۳، ص. ۲۰۸؛ قشیری، ۱۴۲۲ق، ص. ۶۰؛ قشیری، ۱۳۸۵، ص. ۶۱؛ عطار، ۱۳۹۸، ج. ۳۹۴/۱؛ ذهبی، ۱۴۱۷ق، ج. ۲۴۸/۱۴). ضمناً در حکایات الصالحین بیتی عربی به جای ابیات فارسی *پند پیران* آمده است:

أحْبَبَكَ [حَبِّين:] حُبَّ الْهَوَا يَا حَبِيبِي [وَحَبًّا لِأَنَّكَ أَهْلٌ لَذَاكَ]
فَأَمَّا الَّذِي هُوَ حُبُّ الْهَوَى [فَأَشْغَلْنِي بِحُبِّكَ عَمَّنْ سِوَاكَ]

این حکایت با تفاوت‌هایی در شرح تعریف نیز آمده است و صورت صحیح و کامل ابیات از همین یوسف بن حسین رازی نقل شده است (ر.ک: مستملی بخاری، ۱۳۹۰، ج. ۲۱۶/۱؛ مستملی بخاری، ۱۳۸۶، ص. ۳۵۷؛ غزالی، ۱۴۲۶ق، ص. ۱۶۷۴) [غزالی این ابیات را از قول رابعه آورده است؛ و همه منابع به جای «فأشغَلْنِي»، «فأشغَلِي» دارند و این صورت بر متن ترجیح دارد].

(۱۶)

در *پند پیران*:

«**عبدالله اوزاعی** گوید: شبی در خانه نشسته بودم و آن شب، شب عید بود...» (پند پیران، ۱۳۵۷، ص. ۱۶۳).

در حکایات الصالحین:

«**أَنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَوْزَاعِيَّ قَالَ: كُنْتُ ذَاتَ لَيْلَةٍ فِي الْبَيْتِ وَكَانَتْ لَيْلَةَ الْعِيدِ...**» (حکایات الصالحین،

۱۲۸۲ق، ص. ۸۱).

اما هیچ کدام از صورت های «عبدالله اوزاعی» و «عمر بن عبدالرحمن الأوزاعی» درست نیست؛ بلکه صورت صحیح «**عبدالرحمن بن عمرو الأوزاعی**» (متوفی: ۱۵۷ق.) است. اوزاعی (منسوب به اوزاع: نام قریه ای در حوالی دمشق) از محدثان و حافظان بود و سفیان ثوری (متوفی: ۱۶۱ق.) از وی حدیث شنیده بود (ر.ک: بخاری، بی تا، ج. ۳۲۶/۵؛ ابونعیم اصفهانی، ۱۴۱۹ق، ج. ۳۵/۶؛ ذهبی، ۱۴۱۷ق، ج. ۱۰۷/۷؛ ابن عساکر، ۱۴۱۶ق، ج. ۲۲۷/۳۵).

(۱۷)

در پند پیران:

«**خواجه ابراهیم ادهم** رحمه الله علیه گوید: در بادیه می رفتم تنها و شب در آمد و عالم به غایت تاریک شد. من همچنان می رفتم. راه گم کردم، متحیر گشتم و بر جای بماندم. ناگاه بانگ سگی شنیدم. بر اثر آن برفتم که سگ جز در آبادانی نباشد. چون برفتم، مردی دیدم که آمد و طپانچه بر روی من زد...» (پند پیران، ۱۳۵۷، ص. ۱۷۴).

اما در حکایات الصالحین این حکایت درباره «ابراهیم خواص» آمده است:

«**أَنَّ إِبْرَاهِيمَ الْخَوَاصَّ قَالَ: كُنْتُ أُسِيرَ بِالْبَادِيَةِ، فَأُظْلِمَ عَلَيَّ اللَّيْلُ، فَضَلَّلْتُ الطَّرِيقَ...**» (حکایات الصالحین، ۱۲۸۲ق،

ص. ۸۸).

در منابع کهن نظیر بستان العارفين و تذكرة الاولياء نیز این حکایت درباره ابراهیم خواص نقل شده است و باید همین صحیح باشد (ر.ک: فقیه ابونصر، ۱۳۵۴، ص. ۱۴۱؛ عطار، ۱۳۹۸، ج. ۶۵۵/۱).

۷- نتیجه گیری

سنجش حکایات الصالحین با پند پیران نشانگر آن است که یکی از این دو کتاب ترجمه دیگری است و به نظر می رسد که حکایات الصالحین ترجمه عربی پند پیران باشد. نام مترجم و تاریخ دقیق ترجمه کتاب مشخص نیست؛ اما مسلماً پیش از سال ۱۰۶۰ق. بوده است. در شبه قاره هند، حیب رکن الدین پهواری قریبی که ظاهراً از وجود اصل فارسی حکایات الصالحین بی خبر بوده، متن عربی را در سال ۱۰۶۰ق. به فارسی ترجمه کرده است که چند نسخه آن امروزه باقی است. در متن پند پیران، تصحیف ها و تحریف های بسیاری، به ویژه در اسامی خاص و همچنین افتادگی هایی راه یافته است. استفاده از حکایات الصالحین به مثابه منبع جنبی در تصحیح پند پیران ضرورت دارد؛ زیرا نسخه اساس ترجمه به احتمال قوی کهن و معتبر بوده است.

منابع

أبشیهی، بهاء الدین محمد بن احمد (۱۴۱۹ق.). *المُسْتَطْرَفُ فِي كُلِّ فَنٍّ مُسْتَطْرَفٌ* (سعید محمد اللحام، تحقیق). عالم الکتب.
ابن ابی الدنیا، ابوبکر عبدالله بن محمد (۱۴۰۶ق.). *مُحَاسَبَةُ النَّفْسِ* (مسعتصم بالله ابی هریره مصطفی بن علی، تحقیق). دار

الكتب العلمية.

ابن ابى الدنيا، ابوبكر عبدالله بن محمد (١٤٢١ق). *رسائل ابن ابى الدنيا فى الزهد و الرقائق و الورع* (ابوبكر بن عبدالله سعداوى، جمعتها و ضبطها). المنتدى الاسلامى الشارقة- المركز العربى للكتاب.

ابن اثير الجزرى، عزالدین على (١٤١٧ق). *أسد الغابة فى معرفة الصحابة* (على محمد معوض و عادل احمد الموجود، محققان). دار الكتب العلمية.

ابن اثير الجزرى، مجدالدین المبارك (١٤٢٤ق). *المختار من مناقب الأخیار* (مأمون الصاغر جى، عدنان عبد ربّه، و محمد اديب الجادر، محققان). مركز زايد للتراث و التاريخ.

ابن جوزى، ابوالفرج عبدالرحمان (١٤٢١ق). *مجموعه رسائل* (هلال ناجى و وليد بن احمد الحسين، محققان). مجلة الحكمة.

ابن جوزى، ابوالفرج عبدالرحمان (١٤٣٠ق). *صفة الصفوة* (احمد بن على، تحقيق). دار الحديث.

ابن جوزى، ابوالفرج عبدالرحمان. (٢٠٠٠م). *المصباح المصنوع فى خلافة المستضىء*. شركة المطبوعات للتوزيع و النشر.

ابن حبان، ابوحاتم محمد (١٣٩٣ق). *التقاة* (محمد عبدالمعید خان، تحقيق). مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية بحيدرآباد الدكن.

ابن حبان، ابوحاتم محمد (١٤٢٠ق). *المجروحين من المحدثين* (حمدى عبدالمجيد السلفى، تحقيق). دار الصمعي.

ابن حبان، ابوحاتم محمد (بى تا). *روضة العقلاء و زهرة الفضلاء* (محمد عبدالرزاق حمزة و محمد حامد الفقى، مصححان). دار الكتب العلمية.

ابن حجر، ابوالفضل احمد بن على العسقلانى (١٤١٦ق). *تهذيب التهذيب* (ابراهيم الزبيق و عادل مرشد، باعثناء). المؤسسة الرسالة.

ابن سعد، محمد (١٤٢١ق). *الطبقات الكبير* (الطبقات الكبرى) (محمد عمر، تحقيق). مكتبة الخانجى.

ابن عبد البر، ابو عمر يوسف بن عبدالله (١٤١٢ق). *الإستيعاب فى معرفة الأصحاب* (محمد البجاوى، تحقيق). دار الجيل.

ابن عساكر، على بن حسن (١٤١٥ق). *تاريخ مدينة دمشق* (ج. ٦؛ محب الدين ابى سعيد عمر بن غرامة العمروى، تحقيق). دار الفكر.

ابن عساكر، على بن حسن (١٤١٦ق). *تاريخ مدينة دمشق* (ج. ٣٥؛ محب الدين ابى سعيد عمر بن غرامة العمروى، تحقيق). دار الفكر.

ابن عماد حنبلى، شهاب الدين عبدالحى (١٤٠٨ق). *شذرات الذهب فى أخبار من ذهب* (عبدالقادر الأرنؤوط و محمود الأرنؤوط، تحقيق). دار ابن كثير.

ابن قتيبة، ابو محمد عبدالله بن مسلم (١٣٨٨ق). *المعارف* (ثروت عكاشه، تحقيق؛ ج. ٢). دار المعارف.

ابن قدامة، موفق الدين عبدالله بن احمد (١٤٠٧ق). *التوايين* (عبدالقادر الأرنؤوط، تحقيق). دار الكتب العلمية.

ابوالفتوح رازى، حسين بن على خزاعى (١٣٨٩). *روض الجنان و روح الجنان فى تفسير القرآن* (محمد جعفر ياحقى و محمد مهدى ناصح، گرد آورندگان؛ ج. ٤). آستان قدس رضوى.

ابوالقاسم اصفهانى، اسماعيل بن محمد (١٤٢٥ق). *سير السلف الصالحين* (محمد حسن اسماعيل و طارق فتحى

السید، قراه). دارالکتب العلمیة.

ابواللیث السمرقندی، نصر بن محمد (۱۴۲۱ق). تنبیة الغافلین بأحادیث سید الانبیاء و المرسلین (یوسف علی بدیوی، تحقیق؛ ج. ۳). دار ابن کثیر.

ابونعیم اصفهانی، احمد بن عبدالله (۱۴۱۹ق). معرفة الصحابة (عادل بن یوسف العزازی، تحقیق). دارالوطن للنشر.

انصاری، خواجه عبدالله (۱۳۸۶). طبقات الصوفیه (محمد سرور مولایی، مصحح؛ ج. ۲). توس.

بخاری، ابو عبدالله اسماعیل بن ابراهیم. (بی تا). التاریخ الكبير (تحت مراقبه محمد عبدالمعیدخان). دارالکتب العلمیة.

جامی، نورالدین عبدالرحمن (۱۳۸۲). نَفَحَاتُ الْأَنْسِ مِنْ حَضْرَاتِ الْقُدْسِ (محمود عابدی، مصحح؛ ج. ۴). اطلاعات.

حاجی خلیفه، مصطفی بن عبدالله (۱۳۶۰ق). كَشْفُ الظُّنُونِ عَنْ أَسَامِي الْكُتُبِ وَالْفُنُونِ (محمد شرف الدین یالتقایا- رفعت بیلکه الکلوسی، تحقیق). دار احیاء التراث العربی.

حنفی رومی کفوی، محمود بن سلیمان (۲۰۱۸م). كَتَائِبُ أَعْلَامِ الْأَخْيَارِ مِنْ قَهَّاءِ مَذَهَبِ الْعُمَانِ الْمُخْتَارِ (اعتنی به عبداللطیف عبدالرحمن). دارالکتب العلمیة.

خالقی مطلق، جلال (۱۳۹۰). شاهنامه از دست نویس تا متن. نشر میراث مکتوب.

خان، احمد (۱۴۲۱ق). مُعْجَمُ الْمَطْبُوعَاتِ الْعَرَبِيَّةِ فِي شِبْهِ الْقَارَةِ الْهِنْدِيَّةِ الْبَاكِسْتَانِيَّةِ مُنْذُ دُخُولِ الْمَطْبَعَةِ إِلَيْهَا حَتَّى عَامِ ۱۹۸۰م. مكتبة الملك فهد الوطنية.

خرکوشی، عبدالملک بن محمد ابراهیم (۱۹۹۹م). تهذیب الأسرار (بسام محمد باورد، تحقیق). مکتب الثقافی.

خزلی، مسلم، و سبزیان پور، وحید (۱۳۹۴). جستاری در شناخت مآخذ پند پیران. مجله ادیان و عرفان، ۴۸(۱)، ۱۹-۴۷.

<https://doi.org/10.22059/jrm.2015.55567>

خزلی، مسلم، و سبزیان پور، وحید (۱۳۹۵الف). مأخذشناسی حکایات زاهدان و صوفیان قرن اول و دوم هجری (مطالعه موردی: کتاب پند پیران). عرفانیات در ادب فارسی، ۷(۲۶)، ۶۰-۹۸.

<https://erfaniyat.iauh.ac.ir/article-1-259-fa.html>

خزلی، مسلم، و محمدی رایگانی، آرمان (۱۳۹۵ب). کنکاشی در منابع عربی حکایات زنان زاهد و عابد در کتاب پند پیران. نشریه زبان و ادبیات عربی، ۱۴(۱)، ۸۵-۹۶.

<https://www.modares.ac.ir/uploads/Culture.StuJournals.1024.pdf>

خطیب بغدادی، ابی بکر احمد بن علی (۱۴۲۲ق). تاریخ مدينة السلام (تاریخ بغداد) (بشار عواد معروف، تحقیق). دار الغرب الإسلامی.

خطیب بغدادی، ابی بکر احمد بن علی (۱۴۲۰ق). الْمُتَنَحَّبُ مِنْ كِتَابِ الزُّهْدِ وَالرَّقَائِقِ (عامر حسن صبری، تحقیق). دار البشائر الاسلامیة.

دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). لغت نامه (زیر نظر محمد معین و سید جعفر شهیدی؛ ج. ۲). دانشگاه تهران.

دینوری، ابوبکر احمد بن مروان (۱۴۱۹ق). المجالسة و جواهر العلم (خرج أحادیثه و آثاره و وثق نصوصه و علق علیه أبو عبيدة مشهور بن حسن آل سلمان). دار ابن حزم.

ذهبی، شمس الدین محمد (۱۴۱۷ق). سیر أعلام النبلاء (أشرف علی تحقیق الكتاب و خرج أحادیثه شعيب الأرنؤوط). مؤسسه الرسالة. الطبعة الحادی العشرة.

ذهبی، شمس‌الدین محمد (۱۴۲۴ق). *تاریخ الإسلام و وقایع المشاهیر و الأعلام* (بشار عواد معروف، تحقیق). دارالغرب الاسلامی.

رازی، ابومحمد عبدالرحمن بن ابی حاتم (۱۲۷۱ق). *الجرح و التّعدیل*. مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية بحیدرآباد الدکن. (چاپ افست: دار إحياء التراث العربی).

زمخشري، ابوالقاسم محمود بن عمر (۱۴۱۲ق). *ربیع الأبرار و نصوص الأخبار* (عبدالأمیر مهنا، تحقیق). مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.

سَلْمی، ابوعبدالرحمن (۱۳۷۲ق). *طبقات الصّوّقیه* (نورالدین شریبه، تحقیق). مكتبة الخانجي.
سیوطی، جلال‌الدین عبدالرحمن (۲۰۰۸م). *مختصر کتاب الفرج بعد الشدة المسمى الأرح فی الفرج* (محمد فتحي النادی، تحقیق). دار النشر للجامعات.

شعرانی، عبدالوهاب (۱۴۲۵ق). *تنبیه المغتربین* (تحقیق و ضبط احمد عبدالرحیم السایح، تحقیق؛ علی وهبة، توفیق). قاهره: مكتبة الثقافة الدينية.

شفیعی، سعید (۱۳۹۸). *شعبی. در دانشنامه جهان اسلام* (ج. ۲۷، صص. ۲۴۱-۲۴۵). بنیاد دائرة المعارف اسلامي.
صادقی، محسن (۱۳۹۵). *پاچه ریخته، ترکیبی ناشناخته در پند پیران. جستارهای نوین ادبی*، ۴۹ (۴)، ۱۳۷-۱۴۶.

<https://doi.org/10.22067/jls.v49i4.61756>

طاش کبری زاده، أحمد بن مصطفى (۱۴۰۵ق). *مفتاح السعادة و مصباح السيادة*. دارالکتب العلمیة.
عطار نیشابوری، فریدالدین محمد (۱۳۹۸). *تذکره الاولیاء* (محمد رضا شفيعی کدکنی، مصحح و مقدمه نویس؛ ج. ۲). سخن.

غزالی، محمد بن محمد (۱۴۲۶ق). *احیاء علوم الدین*. دار ابن حزم.
فريوائي، عبدالرحمان عبدالجبار (۱۴۰۴ق). *مقدمه بر الزهد* (کیع بن الجراح، تألیف). مكتبة الدّار.
فقيه ابونصر، احمد بن خیر نیشابوری (۱۳۵۴). *بستان العارفين و تحفة المریدین*. در: *منتخب رونق المجالس و بستان العارفين و تحفة المریدین* (احمد علی رجائی [بخارائی]، گردآورنده). دانشگاه تهران.

قشیری، ابوالقاسم عبدالکریم بن هوازن (۱۳۸۵). *رساله قشیریة* (ابوعلی حسن بن احمد عثمانی، مترجم؛ بدیع الزمان فروزانفر، مترجم؛ ج. ۹). علمی و فرهنگی.

قشیری، ابوالقاسم عبدالکریم بن هوازن (۱۴۲۲ق). *الرسالة القشيرية* (وضع حواشیه خلیل المنصور). دارالکتب العلمیة.
کاشفی سبزواری، کمال‌الدین حسین بن علی (۱۳۹۹). *اخلاق محسنی* (محبوبه طبسی، مصحح؛ ج. ۳). زوار.

مدرّس سعیدی (۱۴۰۱). *طرطوس. در دانشنامه جهان اسلام* (ج. ۳۱، صص. ۵۱-۵۳). بنیاد دائرة المعارف اسلامي.
مستملی بخاری، ابوالبراهیم اسماعیل بن محمد (۱۳۸۶). *خلاصه شرح تعرف* (احمد علی رجائی [بخارائی]، مصحح؛ ج. ۲). پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

مستملی بخاری، ابوالبراهیم اسماعیل بن محمد (۱۳۹۰). *شرح التعرف لمذهب التصوف* (محمد روشن، مصحح؛ ج. ۳). اساطیر.

منزوی، احمد (۱۳۶۵). *فهرست مشترک نسخه‌های خطی پاکستان* (ج. ۶). مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.

نامعلوم (۱۳۴۵). *بحر الفوائد* (محمد تقی دانش پژوه، گردآورنده). بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

نامعلوم (۱۳۵۴). حکایات فی کرامات الاولیاء و غیرهم. در مُتَخَبِ رَوْنَقِ الْمَجَالِسِ وَ بُسْتَانِ الْعَارِفِینِ وَ تُحْفَةِ الْمُریدِینِ (احمد علی رجائی [بخارائی]، گردآورنده). دانشگاه تهران.

نامعلوم [احتمالاً: عثمان بن عمر الکهف] [۱۲۸۲ق]. حکایات الصالحین (به فرمایش تاجران اهل الله احمد جامی و عبدالعزیز و فقیرالله و به اهتمام سید فضل شاه). مطبع افصل [چاپ سنگی].
نامعلوم [احتمالاً: عثمان بن عمر الکهف] [۱۳۵۷]. پند پیران [نام اصلی احتمالاً: حکایات الصالحین] [جلال متینی، مصحح]. بنیاد فرهنگ ایران.

نوشاهی، عارف (۱۳۹۱). کتابشناسی آثار فارسی چاپ شده در شبه قاره (هند، پاکستان، بنگلادش) از ۱۱۹۵ تا ۱۳۲۸ ق (۱۷۸۱ تا ۲۰۰۷ م). نشر میراث مکتوب.

هجویری، ابوالحسن علی بن عثمان (۱۳۸۳). کشف المحجوب (محمود عابدی، مصحح و مقدمه نویسنده). سروش.
یافعی، عقیف الدین عبدالله بن اسعد (بی تا). روض الریاحین فی حکایات الصالحین. مکتبه الزهران.

Reference

- Abu Al-Ftooh Razi, H. (2010). *Rauz Al-Jenan va Rauh Al-Janani fi Tafsir Al-Qoran* (M. J. Yahaqqi & M. M. Naseh, Ed.). Astan Quds Razavi Publication. [In Persian].
- Abu Al-Lays Al-Samarqandi, N. (2000). *Tanbih Al-Qafelin* (Y. Badivi, Ed.). Dar Ibn Kasir Publication. [In Arabic].
- Abu Al-Qasem Esfahani, E. (2004). *Siyar Al-Salaf Al-Salehin* (M. Esma'il & T. Al-Sayyed, Ed.). Dar Al-Kotob Al-Elmiyyat Publication. [In Arabic].
- Abu No'aym Esfahani, A. (1998). *Ma'rafat Al-Sahabat* (A. Al-Azazi, Ed.). Dar Al-Vatan Publication. [In Arabic].
- Al-Abshih, B. (1999). *Al-Mostar fi Koll Fann Mostazraf* (S. Al-Iham, Ed.). Alam Al-Kotob Publication. [In Arabic].
- Al-Bokhari, A. (n.d). *Al-Tarikh Al-kabir* (M. Khan, Ed.). Dar al-Kotob Al-Elmiyah Publication. [In Arabic].
- Al-Dinavari, A. (1998). *Al-Mojalasat va Javaher Al-Elm* (A. Al-e Salman, Ed.). Dar Ibn Hazm Publication. [In Arabic].
- Al-Fariva'i, A. (1984). Introduction to: *Al-Zohd*, (Author: Vaki' edn Al-Jarrah). Maktabat Al-Dar Publication. [In Arabic].
- Al-Hanafi Al-Rumi Al-Kafavi, M. (2018). *Kata'eb A'lam Al-Akhyar men Foqaha'-e mazhab-e Al-No'man Al-Mokhtar*. Dar al-Kotob Al-Elmiyah Publication. [In Arabic].
- Al-kharkushi Al-Neysaburi, A. (1999). *Tahzib Al-Asrar* (B. Barud, Ed.). Al-Majma' Al-Seqafi Publication. [In Arabic].
- Al-khatib Al-Baqdadi, A. (2000). *Al-Montakhab men Ketab Al-Zohd va Al-Raqaeq* (A. Sabri, Ed.). Dar Al-Basha'er Al-Eslamiyyat Publication. [In Arabic].
- Al-khatib Al-Baqdadi, A. (2001). *Tarikh Madinat Al-Salam* (B. A. Ma'ruf, Ed.). Dar Al-Qarb Al-Eslami Publication. [In Arabic].
- Al-Qazzali, A. (2005). *Ehya' Olum Al-Din*. Dar Ibn Hazm Publication. [In Arabic].
- Al-Qoshayri, A. (2006). *Resale Qoshayriyye* (A. Othmani, Trans.; B. Foruzanfar, Ed.). Elmi va Farhangi Publication. [In Persian].
- Al-She'rani, E. (2005). *Tanbih Al-Moqtarin* (Ahmad abd Al-rahim Al-Sayeh & Taufiq Ali Vahbat, Ed.). Maktabat Al-Seghafat Al-Diniya Publication. [In Arabic].
- Al-Solami, A. (1953). *Tabaqat Al-soufiyat* (N. Shorayba, Ed.). Maktabat Al-Khanji Publication. [In Arabic].
- Al-soyouti, J. (2008). *Mokhtasar Ketab Al-Faraj ba'd Al-Sheddat Al-Mosamma Al-Araj fi Al-Faraj* (M. Fathi Al-Nadi, Ed.). Dar Al-nashr le Al-Jame'at Publication. [In Arabic].
- Al-Yafe'i, A. (n.d). *Rauz Al-Riyahin fi Hekayat Al-Salehin*. Maktabat Al-Zahran Publication. [In

- Arabic].
- Al-Zahabi, S. (1996). *Siyar A`lam Al-Nobala* (SH. Arna`ut, Ed.). Mo`assasat Al-Resalat Publication. [In Arabic].
- Al-Zahabi, S. (2003). *Tarikh Al-Eslam va Vafayat Al-Mashahir va Al-A`lam*. (B. A. Ma`ruf, Ed.). Dar Al-Qarb Al-Eslami Publication. [In Arabic].
- Al-Zamakhshari, A. (1992). *Rabi` Al-Abrar va Nosus Al-Akhbar* (A. Mohanna, Ed.). Mo`assasat Al-A`lami le Al-Matbou`at Publication. [In Arabic].
- Anonymous Author (1966). *Bahr Al-fava`ed* (M. Daneshpajuh, Ed.). B.T.N.K. Publication. [In Persian].
- Anonymous Author (1975). *Hekayat fi Keramat Al-Ualiya* (in: *Montakhab-e Raunaq Al-Majales va Bostan Al-Arefin va Tohfat Al-Moridin*) (A. Raja`i, Ed.). University of Tehran Press. [In Persian].
- Anonymous Author [probably: Othman ibn Omar Al-Kahf] (1865). *Hekāyāt Al-Sālehin*. Matba` Afsal Publication (lithography). [In Arabic].
- Anonymous Author [probably: Othman ibn Omar Al-Kahf] (1979). *Pand-e Pirān*, [Probably the original name: *Hekāyāt Al-Sālehin*] (J. Matini, Ed.). The Foundation for Iranian Culture. [In Persian].
- Ansari Heravi, A. (2007). *Tabağāt Al-Sufiya* (M. Molae, Ed.). Toos Publication. [In Persian].
- Attar Neyshaburi, F. (2019). *Tazkerat Al-Awliya`* (M. Shafi'i Kadkani, Ed.). Sokhan Publication. [In Persian].
- Bloch, E. (1934). *Catalogue des manuscrits persans de la Bibliothèque nationale (tome quatrieme Nos 2018-2481)*. Bibliothèque nationale.
- Browne, E. G. (1922). *A supplementary hand-list of the Muhammadan manuscripts, including all those written in the Arabic character, preserved in the libraries of the University and colleges of Cambridge*. Cambridge University press.
- Dehkhoda, A. (1998). *Dehkhoda Dictionary* (M. Mo`in & Ja`far Shahidi, Ed.). University of Tehran Press. [In Persian].
- Edwards, E. (1922). *A catalogue of the Persian printed books in the British Museum*. The British Museum.
- Faqih Abu Nasr, A. (1975). *Bostan Al-Arefin va Tohfat Al-Moridin*, (in: *Montakhab-e Raunaq Al-Majales va Bostan Al-Arefin va Tohfat Al-Moridin*) (A. Raja`i, Ed.). University of Tehran Press. [In Persian].
- Haji Khalifa, M. (1941). *Kashf Al-Zonun an Asami Al-Kotob va Al-Fonun* (M. Yaltaqaya & R. Bilke Alkisi, Ed.). Dar Ehya` Al-Toras Al-Arabi Publication. [In Arabic].
- Hojviri, A. (2004). *Kašf Al-Mahjub* (M. Abedi, Ed.). Soroosh Publication. [In Persian].
- Ibn Abd Al-Berr, A. (1992). *Al-Esti`ab fi Ma`refat Al-Ashab* (A. Al-Bajavi, Ed.). Dar Al-Jil Publication. [In Arabic].
- Ibn Abi Al-Donya, A. (1986). *Mohasabat Al-Nafs* (M. Abihorayra, Ed.). Dar Al-Kotob Al-Elmiyah Publication. [In Arabic].
- Ibn Abi Al-Donya, A. (2000). *Rasael fi Al-Zohd va Al-Raqaeq va Al-Vara`* (A. Sa`davi, Ed.). Al-Montadi Publication. [In Arabic].
- Ibn Abi Hatem Razi. (1952). *Al-Jarh va Al-Ta`dil*. Dar Ehya` Al-Toras Al-Arabi Publication. [In Arabic].
- Ibn Al-Juzi, A. (2000a). *Majmou`e Rasael* (H. Naji & V. Al-Hosayn, Ed.). *Majallat Al-Hekmat* Publication. [In Arabic].
- Ibn Al-Juzi, A. (2000b). *Al-Mesbah Al-Mozi` fi Khelafat Al-Mostazi`*. Al-SHerkat Al-Matbu`at le-Al-Tauzi` Publication. [In Arabic].
- Ibn Al-Juzi, A. (2009). *Sefat Al-Safvat* (Ahmad ibn Ali, Ed.). Dar Al-Hadith Publication. [In Arabic].
- Ibn Asaker, A. (1995). *Tarikh Madinat Al-Damasq* (vol. 6; M. Al-Amri, Ed.). Dar Al-Fekr Publication. [In Arabic].
- Ibn Asaker, A. (1996). *Tarikh Madinat Al-Damasq* (vol. 33; M. Al-Amri, Ed.). Dar Al-Fekr Publication. [In Arabic].
- Ibn Asir Al-Jazari, A. (1996). *Osd Al-Qabat fi Ma`refat Al-sahabat* (A. Mo`avvaz & A. Abdolmajoud, Ed.). Dar Al-Kotob Al-Elmiyah Publication. [In Arabic].

- Ibn Asir Al-Jazari, A. (2003). *Al-Mokhtar men Manaqeb Al-Akhyar* (M. Al-Sagharji & A. Abdrabbeh & M. Adib, Ed.). Markaz zaed le-Al-torath Publication. [In Arabic].
- Ibn Emad Hanbali, S. (1998). *Shazarat Al-Zahab fi Akhbar man Zahab* (A. Arna`ut & M. Arna`ut, Ed.). Dar Ibn Kasir Publication. [In Arabic].
- Ibn Habban, A. (n.d). *Rauzat Al-Oqala va Nozhat Al-fozala* (M. Hamzat M. AL-Faqi, Ed.). Dar Al-Kotob Al-Elmiyah Publication. [In Arabic].
- Ibn Habban, A. (1973). *Al-Theqat* (M. Khan, Ed.). Da`erat Al-Ma`aref Al-Othmaniyyah Publication. [In Arabic].
- Ibn Habban, A. (2000). *Al-Majrouhin men Al-Mohaddesin* (H. Al-Salafi, Ed.). Dar Al-Sami`i Publication. [In Arabic].
- Ibn Qodamat, M. (1987). *Al-Tavvabin* (A. Arna`ut, Ed.). Dar Al-Kotob Al-Elmiyah Publication. [In Arabic].
- Ibn Qotaybat, A. (1969). *Al-Ma`aref* (T. Akashe, Ed.). Dar Al-Ma`aref Publication. [In Arabic].
- Ibn Sa`d, M. (2001). *Al-Tabaqat Al-Kabir* (A. Omar, Ed.). Maktabat Al-Khanji Publication. [In Arabic].
- Ibn, Hajar, A. (1995). *Tahzib Al-Tahzib* (E. A-l-Zabiq & A. Morshed, Ed.). Mo`assasat Al-Resalat Publication. [In Arabic].
- Jami, N. A. (2003). *Nafahat Al-Ons men Hazarat Al-Ghods* (M. Abedi, Ed.). Ettela`at Publication. [In Persian].
- Khaleqi Motlaq, J. (2011). *From Manuscript to the Text (Collected Essays on the Description and Evaluation of Extant Manuscripts of the Shahnamah and Critical Editing of its Text)*. Miras-e Maktoob Publication. [In Persian].
- Khan, A. (2000). *Mo`jam Al-Matbou`at Al-Arabiyat fi Shebh-e Al-Qarrat Al-Hendiyat Al-Bakestaniyyat*. Maktabat Al-Malek Fahd Al-Vataniyyat Publication. [In Arabic].
- Khezeli, M., & Mohammadi Raygani, A. (2016b). Digging into the Arabic sources of stories of ascetic and ascetic women in the book Pand-e Pirān. *Arabic Language and Literature*, (14), 85-96. <https://www.modares.ac.ir/uploads/Culture.StuJournals.1024.pdf> [In Persian]
- Khezeli, M., & Sabzianpoor, V. (2015). A study in identifying the sources of the work (Pand-e Pirān). *Religions and Mysticism*, 48(1), 19-47. <https://doi.org/10.22059/jrm.2015.55567> [In Persian].
- Khezeli, M., & Sabzianpoor, V. (2016a). Etymology of stories of ascetics and Sufis of the first and second centuries of Hijri. Case study: Pand-e Pirān. *Erfaniyat Dar Adabe Farsi*, 7(26), 60-98. <https://erfaniyat.iauh.ac.ir/article-1-259-fa.html> [In Persian].
- Matini, J. (1979). Introduction to: *Pand-e Pirān*. The Foundation for Iranian Culture. [In Persian].
- Modarres Sa`idi. (2023). Tartous. In *Encyclopaedia of the World of Islam* (Vol 31; p. 51-53). Encyclopaedia Islamica Foundation. [In Persian].
- Monzavi, A. (1986). *A Union Catalogue of Persian manuscripts in Pakistan*. Iran-Pakistan institute of Persian Studies. [In Persian].
- Mostamli Bokhari, A. (2007). *Kholase-ye Šarh Al-Ta`arof le-Mazhab-e Tasavvof* (A. Raja`i, Ed.). Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian].
- Mostamli Bokhari, A. (2011). *Šarh Al-Ta`arof le-Mazhab-e Tasavvof* (M. Rowshan, Ed.). Asatir Publication. [In Persian].
- Naushahi, A. (2012). *Kitāb shināsi-yi āthār-i Fārsi-yi chāp shuda dar shibh-I Qāra, (Hind, Pākistān, Banglādīsh)*. Miras-e Maktoob Publication. [In Persian].
- Qushayri, A. (2001). *Resāle-ye Qoşayriye* (Kh. Al-Mansur, Ed.). Dar Al-Kotob Al-Elmiyah Publication. [In Arabic].
- Rieu, Charles (1895): *Supplement of the Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*. The British Museum.
- Sadeghi, M. (2017). Pāche-ye Rikhte, An Unknown Compound in Pand-e Pirān. *New Literary Studies*, 49(4), 137-146. <https://doi.org/10.22067/jls.v49i4.61756> [In Persian].
- Shafi`i, S. (2019). She`bi. In *Encyclopaedia of the World of Islam* (Vol. 27; P. 241-245). Encyclopaedia Islamica Foundation. [In Persian].

- Storey, C. A. (1972). *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey* (vol. I. Qur'anic Literature, History and Biography; Part 2. Biography, Additions and Corrections). Luzac.
- Tash kobrazade, A. (1985). *Meftah Al-sa`adat va Mesbah Al-siyadat*. Dar Al-Kotob Al-Elmiyah Publication. [In Arabic].

